marife
dini araştırmalar dergisi
Turkish Journal of Religious Studies
cilt / volume: 26 • sayı / issue: 1 • yaz / summer 2026

İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinde Tanrı Algısı ve Din Dışı Yönelimlerin Dijital Alışkanlıklar Bağlamında İncelenmesi

An Examination of Imam Hatip High School Students' Perception of God and Non-Religious Orientations in the Context of Digital Habits

Sabahattin Bala
Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı
Assist. Prof., Mardin Artuklu University, Faculty of Theology, Department of Religious Education
Mardin / Türkiye
sabahattinbala@gmail.com | https://orcid.org/0000-0002-3928-7075

Article Type / Makale Tipi
Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1883947

Article Information / Makale Bilgisi
Received / Geliş Tarihi: 07.02.2026
Accepted / Kabul Tarihi: 02.06.2026
Published / Yayın Tarihi: 30.06.2026

Cite as / Atıf: Bala, Sabahattin. "İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinde Tanrı Algısı ve Din Dışı Yönelimlerin Dijital Alışkanlıklar Bağlamında İncelenmesi". *Marife* 26/1 (2026) 1-32. https://doi.org/10.33420/marife.1883947

Plagiarism / İntihal: *This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.*

Copyright / Telif Hakkı: *"This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Alıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."*

İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinde Tanrı Algısı ve Din Dışı Yönelimlerin Dijital Alışkanlıklar Bağlamında İncelenmesi

Özet

Dijital çağ, din eğitimi açısından aile ve okul gibi ortamlardan farklı olarak, bağlamından kopuk ve çoğu zaman seküler içeriklerle dolu, sosyal medya platformları ve yapay zekâ algoritmalarının hâkim olduğu dijital ortamları beraberinde getirmiştir. Bu değişim, dinî inanç ve değerlerin yoğun bir şekilde sorgulandığı ergenlik döneminde olan "dijital yerliler" için durumu daha da kritik hale getirmiştir. Bu bireyler arasında imam hatip öğrencileri, geleneksel din eğitimi ile dijital dinî içerikler arasındaki gerilimi daha yoğun bir şekilde hissetmektedir. Buna rağmen, imam hatip liselerinde okuyan öğrencilerin dinî düşünce ve duygularına bağlı Tanrı algıları, din dışı yönelimleri ve bu yönelimlerin dijital alışkanlıkları ile ilişkisini değerlendiren araştırmaların çok sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu araştırma, imam hatip lisesi öğrencilerinin, dijitalleşmeyle birlikte inanç sistemlerini nasıl şekillendirdiklerini anlamanın gerekliliğinden hareketle bu öğrencilerin dijital alışkanlıkları ile Tanrı algıları ve din dışı yönelimleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu dinamikleri incelemek için araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeline göre tasarlanmıştır. Veriler, Türkiye'nin Mardin ilindeki İmam Hatip liselerine devam eden 524 öğrenciden amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak toplanmıştır. Örneklem ağırlıklı olarak kızlardan ve 12. sınıf öğrencilerinden oluşmuştur. Araştırmada veri toplama araçları olarak "Kişisel ve Dijital Dinî Alışkanlıklar Formu", "Tanrı Algısı Ölçeği" ve "Din Dışı Yönelim Ölçeği" kullanılmıştır. Elde edilen veriler, SPSS 22.0 programı kullanılarak Pearson korelasyonu, t-testleri, tek yönlü varyans analizi ve post hoc gibi istatistiksel yöntemlerle analiz edilmiştir. Araştırmada kullanılan her iki ölçek de sırasıyla 0,886 ve 0,838 Cronbach's Alpha değerleri ile yüksek seviyede iç tutarlılık göstermiştir. Bulgular, imam hatip lisesi öğrencilerinin yüksek düzeyde olumlu Tanrı algısına sahip olduklarını ve din dışı yönelimlerinin oldukça düşük olduğunu ortaya koymuştur. Bu iki değişken arasında güçlü bir negatif ilişki tespit edilmiştir. Bu da olumlu bir Tanrı algısının güçlenmesiyle, deizm ve ateizm gibi din dışı yönelimlerin önemli ölçüde azaldığını göstermiştir. Dijital alışkanlıklar açısından, öğrencilerin büyük çoğunluğu, günde iki saat ve daha fazla zamanını dijital ortamlarda ve özellikle sosyal medyada geçirmektedir. Araştırma, din dışı yönelimde, kullanım süresine bağlı kritik bir eşik olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre dijital ortamları kullanma süresine bağlı olarak olumlu Tanrı algısının kademeli bir şekilde düştüğü, din dışı yönelimlerinse dijital ortamları günlük beş saatin üzerinde kullanan öğrencilerde görüldüğü tespit edilmiştir. Ancak araştırma, dijitalleşmenin dinî düşünce ve duygular açısından her zaman olumsuz sonuçlar vermediğini de ortaya koymuştur. Dijital ortamları bilinçli bir şekilde dinî konular, özellikle de inançla ilgili sorular hakkında araştırma yapmak için kullanan öğrencilerin, olumlu Tanrı algıları daha yüksek ve din dışı yönelim düzeyleri daha düşük bulunmuştur. Ayrıca bulgular, dinî bilgi kaynağı olarak hem dijital ortamları hem de geleneksel kaynakları kullanan, dijital ortamlarda edindikleri dinî bilgileri yazılı kaynaklardan veya güvendikleri kişilerden teyit eden öğrencilerin daha dengeli bir inanç yapısına sahip olduklarını göstermiştir. Araştırmada, dijital ortamların bizâtihi din dışı yönelimlere sebep olan bir yapı olmadığı, dijital ortamların öğrenciler üzerindeki etkilerinin aile, okul ve resmî/sivil dinî yapılar gibi çevre kültürü etkisi, bilinçli kullanım, araştırılan dinî konuların mahiyeti, içerik ve dijital mecra tercihleri, kullanım amaçları, dijital dinî bilginin teyidi vb. birçok faktöre bağlı olarak şekillendiği sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla ebeveyn, öğretmen ve din eğitimiyle ilgili kişilerin, içerik üretimine ve yönetimine odaklanmaları, gençlerin inanç ve değerleriyle ilgili sorunlarının çözümünde, iletişim kanallarının açık ve sürdürülebilir olmasına öncelik vermeleri, zorlayıcı veya kısıtlayıcı tutumlar yerine daha destekleyici ve entelektüel açıdan onları tatmin edici dinî ortamlar oluşturmalarının önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Din Eğitimi, İmam Hatip Lisesi, Dijitalleşme, Tanrı Algısı, Din Dışı Yönelimler.*

An Examination of Imam Hatip High School Students' Perception of God and Non-Religious Orientations in the Context of Digital Habits

Summary

The digital age has brought with it digital environments dominated by social media platforms and artificial intelligence algorithms, which are disconnected from their context and often filled with secular content, unlike environments such as the family and school in terms of religious education. This change has made the situation even more critical for "digital natives" who are in adolescence, a period when religious beliefs and values are intensely questioned. Among these individuals, imam

hatip students feel the tension between traditional religious education and digital religious content more intensely. Nevertheless, it is understood that there are very few studies evaluating the relationship between the perceptions of God based on the religious thoughts and feelings of students attending imam hatip high schools, their non-religious orientations, and their digital habits. This study examined the relationship between the digital habits of imam hatip high school students and their perceptions of God and non-religious orientations, based on the necessity of understanding how these students shape their belief systems alongside digitalization. To examine these dynamics, the research was designed according to the correlational survey model from quantitative research methods. Data were collected from 524 students attending imam hatip high schools in the province of Mardin, Turkey, using purposive sampling. The sample consisted mainly of girls and 12th grade students. The data collection tools used in the study were the "Personal and Digital Religious Habits Form," the "Perception of God Scale," and the "Non-Religious Orientation Scale." The data obtained were analyzed using statistical methods such as Pearson correlation, t-tests, one-way analysis of variance, and post hoc analysis using the SPSS 22.0 program. Both scales used in the study showed high internal consistency with Cronbach's Alpha values of 0.886 and 0.838, respectively. The findings revealed that imam hatip high school students have a high level of positive perception of God and that their non-religious orientation is quite low. A strong negative relationship was found between these two variables. This shows that with the strengthening of a positive perception of God, non-religious orientations such as deism and atheism decrease significantly. In terms of digital habits, the vast majority of students spend two hours or more per day in digital environments, particularly on social media. The study revealed a critical threshold in non-religious orientation depending on usage time. Accordingly, it was found that positive perceptions of God gradually decreased depending on the amount of time spent using digital environments, while non-religious orientations were observed in students who used digital environments for more than five hours a day. However, the research also revealed that digitalization does not always have negative consequences in terms of religious thought and feelings. Students who consciously use digital environments to research religious topics, especially questions related to faith, were found to have higher positive perceptions of God and lower levels of non-religious orientation. Furthermore, the findings show that students who use both digital environments and traditional sources as sources of religious knowledge, and who verify the religious knowledge they acquire in digital environments with written sources or trusted individuals, have a more balanced belief structure. The research concluded that digital environments are not inherently secularizing, but that their effects on students are shaped by many factors, such as the influence of the surrounding culture (e.g., family, school, and official/civil religious structures), conscious use, the nature of the religious topics researched, content and digital media preferences, purposes of use, verification of digital religious information, etc. Therefore, it is emphasized that parents, teachers, and those involved in religious education should focus on content production and management, prioritize open and sustainable communication channels in solving young people's problems related to beliefs and values, and create religious environments that are more supportive and intellectually satisfying rather than coercive or restrictive.

Keywords: *Religious Education, Imam Hatip High School, Digitalization, Perception of God, Non-Religious Orientations*

Giriş

Din eğitimi en geniş çerçevede, yetişmekte olan bireyin kendi varlığını, hayatın anlamını ve Allah ile ilişkisini sağlıklı bir zeminde inşa etmesine rehberlik etme süreci olarak tanımlanabilir. Geleneksel süreçlerde din eğitimi, ailede başlayarak okullarda planlı ve programlı bir şekilde devam ederken, sosyal çevre vb. informal eğitim ortamlarından da etkilenmektedir. Ancak günümüzde deneyimlediğimiz dijital ortamlar, mevcut formal din eğitimi süreçleriyle ciddi bir rekabet halindedir. Sosyal medya ve yapay zekâ gibi gelişmiş dijital teknolojilerin, yaşamın bütün alanlarını baskıladığı hatta kontrol altına aldığı bir çağı yaşıyoruz. Bireylerin bilişsel ve manevi gelişim süreci, artık sadece ebeveynlerin ve öğretmenlerin kont-

rolünde değil, dijital fenomenler, küresel içerik üreticileri ve yapay zekâ algoritmaları gibi farklı aktörlerin dahil olduğu dijital ekoloji ortamında gerçekleşmektedir.

Dijital çağda dinle ilgili süreç çift yönlü bir etkileşim içerisinde cereyan etmektedir.[1] Dijital ortamlar bir yandan dinî bilginin yaygınlaşmasına ve yeni dinsel deneyimlerin yaşanmasına aracılık etmektedir. Diğer yandan dijital ortamlar, yapısı gereği karmaşık, bağlamından kopuk ve kontrolsüz, hatta sekülerizmin dine yönelik eleştirel içeriklerini yansıtan bilgiler sunarak geleneksel inanç kalıplarını tehdit etmektedir. Dijital ortamlardaki bilgi yığını, bireyler arasında dinî inanç ve değerlerin sorgulanmasına, deizm, ateizm veya agnostisizm gibi din dışı yönelimlerin tartışılmasına, bu anlayışların birer kimlik alternatifi olarak algılanmasına zemin hazırlamaktadır.

Dijital ortamların en aktif kullanıcıları, literatürde "dijital yerliler" veya "Z kuşağı" olarak adlandırılan genç nesildir.[2] Genç kuşağın içerisinde olduğu ergenlik dönemi ise Tanrı tasavvurunun anlamlandırılmaya çalışıldığı, normal şartlarda bile dinî inanç ve şüphelerin en yoğun yaşandığı kritik bir süreçtir.[3] Bu nedenle, dijital ortamlarla birlikte yetişen gençlerin zihnindeki Allah tasavvurunu, sekülerleşme eğilimlerini ve bu hususların dijitalleşme ile ilişkilerini anlamak, din eğitimi politikaları açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda din eğitimi çalışmaları, gençlerin sınıf içi eğitim süreçleri kadar, sınıf dışında gerçekleşen dijital ortam öğrenmelerine de odaklanmalıdır.

Ülkemiz din eğitimi literatürü incelendiğinde, dijitalleşmenin eğitim süreçlerine etkisine dair çalışmaların son yıllarda arttığı anlaşılmaktadır. Araştırmaların büyük bir kısmı dijitalleşmenin olumlu veya olumsuz yönlerine odaklanırken,[4] bazı çalışmalar da genel lise veya üniversite öğrencileri örnekleminde internet ve sosyal medya kullanımının dindarlık üzerindeki etkilerini incelemiştir.[5] Bu çalışmalar

[1] Asım Yapıcı, "Şüphe ve İnanç Kıskacında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları", *İlahiyat Akademi* 12 (2020), 30.

[2] Marc Prensky, "Do They Really Think Differently? Digital Natives, Digital İmmigrants Part 2", *On The Horizon The İnternational Journal of Learning Futures* 9/6 (2001), 2.

[3] Yapıcı, "Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları", 10.

[4] Bayramali Nazıroğlu, "Din Eğitiminin Gerekliliği Açısından Dini Medya Okuryazarlığı", *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi* 15/2 (2015), 191-220; Muhammed Fatih Turanalp, "İnternetin Ergenlere Olumsuz Etkileri Üzerine Din Eğitimi Temelli Bir Yaklaşım", *Marife Dergisi* 16/1 (2016), 111-131; Ayşe Zişan Furat, "Din Eğitimi Ekseninde Türkiye'de Medya ve Din Araştırmaları", *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD)* 2/1 (2019), 29-51; Muhammed Emin Şimşek, "Dijital Din Eğitimi", *İlahiyat Akademi* 19 (2024), 249-283; Ömer Özdemir, *Gençlerde Din Dışı Yönelimler ve Din Eğitimi* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2025).

[5] İsmail Demir, *Dini Bilgi Edinme Kaynağı Olarak Sosyal Medya (İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Örneği)* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2019); Sümeyra Arıcan - Handan Yalvaç Arıcı, "Sosyal Medyanın Gençlerin Din Algısına Etkileri", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2021), 1062-1106; Rabia Gökmen - Nurullah Altaş, "Lise Öğrencilerinin Dini Tutum ve Davranışlarını Etkileyen Faktörler", *Talim* 6/1 (2022), 7-21; Sibel Kandemir - Hicret K. Toprak, "Gençlerin Dini Referans Dünyası ve Dijital Medya", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 64/2 (2023), 557-590; Osman Varsak, *Sosyal Medya Kullanımının Dini İnanç ve Davranışla İlişkisi (Bursa Lise Öğrencileri Örneği)* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2023); Sibel Kandemir, "Lise Öğrencilerinde Dini Tutum ve Din Dışı Yönelim", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 24/1 (2024), 265-290.

içerisinde, Kandemir'in araştırmaları istisna edilirse, öğrencilerin din dışı yönelimlerini konu eden çalışmaların oldukça sınırlı olduğu ifade edilebilir. Benzer şekilde, din eğitiminin daha yoğun olduğu imam hatip liselerinde okuyan öğrenciler açısından dijitalleşmenin dinî tutum veya Tanrı tasavvuru gibi dindarlık düzeyleriyle ilişkisini araştıran çalışmalar da oldukça sınırlıdır.[6] Halbuki dijital ortamları kullanan genç neslin önemli bir kesimi olarak imam hatip lisesi öğrencileri, aldıkları dinî eğitimle birlikte, geleneksel dinî algı ve tutumlar ile dijital ortamlarda karşılaşılan din dışı söylemler arasındaki gerilimi en yoğun hisseden gruplardan biri olsa gerektir. Bunun yanında, son yıllarda kamuoyunda yer bulan "imam hatip öğrencilerinin deizme kaydığı ve dindarlık düzeylerinin aşındığı" yönündeki iddialar da dikkate alındığında,[7] bu öğrencilerin Tanrı algısı ile din dışı yönelimlerini ve bu yönelimlerin dijital alışkanlıklarla ilişkisini incelemeyi gerekli kılmaktadır.

Bu doğrultuda araştırmanın temel problemi şöyle bir soruda somutlaşmaktadır: Dijital kültürün yaygın hale geldiği günümüzde, mesleki din eğitimi süreçlerinden geçen imam hatip lisesi öğrencilerinin Tanrı algısı ve din dışı yönelim düzeyleri hangi seviyelerdedir; bu düzeylerin birbiriyle ve öğrencilerin dijital alışkanlıklarıyla ilişkisi bakımından anlamlı farklılıklar oluşmakta mıdır? Bu genel problem doğrultusunda belirlenen araştırma soruları şunlardır:

- Öğrencilerin Tanrı algısı ve din dışı yönelimleri ne düzeydedir?

- Öğrencilerin Tanrı algısı ve din dışı yönelim düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

- Öğrencilerin dijital ortamları kullanım süresi, en güvenilir buldukları dijital ortamlar ve araştırdıkları konular açısından durum nedir?

- Öğrencilerin dijital alışkanlıklarının, onların Tanrı algıları ve din dışı yönelim düzeyleriyle anlamlı bir ilişkisi var mıdır?

Araştırma, dijital ortamların sadece kullanım süresiyle değil, içerik tercihlerine bağlı olarak öğrencilerin inanç dünyalarıyla ilişkilerini de açığa çıkarmayı hedeflemektedir. Bu bakımdan araştırmanın, öğrencilerin inanç düzeylerini, dijital ortam kullanım özellikleri ile inanç düzeyleri arasındaki ilişkiyi ve din eğitimi faaliyetlerinin koruyucu rolünü ne ölçüde yerine getirebildiğini ortaya koymaya yönelik kanıtlar sunarak literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve: Dijital Ekoloji İçerisinde İnanç ve İnançsızlık

Bireysel ve toplumsal değişim, insanlık tarihinin hiçbir döneminde, dijital çağ olarak isimlendirilen yeni ekosistemdeki kadar hızlı olmamıştır. İnsanı çepeçevre kuşatmış olan dijitalleşme, bilginin hızlı ve yoğun bir şekilde üretilmesine ve

[6] Dijitalleşme olgusu ile ilişkilendirmeksizin farklı boyutlarıyla imam hatip lisesi öğrencilerinin dini tutum ve Tanrı algısı düzeylerini araştıran örnek çalışmalar için bk. Merve Bayraktutar, *İmam Hatip Lisesi Öğrencileri Örnekleminde Dini Başa Çıkma ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); İbrahim Aşlamacı - Emrah Eker, "İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Okul Aidiyet ve Dini Tutum Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Değerler Eğitimi Dergisi* 14/32 (2016), 7-38.

[7] *Gençlik ve İnanç Çalıştayı Sonuç Bildirgesi* (2018).

dolaşımına imkân veren dijital teknolojilerin kullanımı olarak tanımlanabilir. Ancak dijitalleşme, günümüzde çok daha kapsamlı bir olguya işaret etmektedir.[8] Çağdaş din sosyolojisinde dijitalleşme, yalnızca bilgi erişimi için teknolojik bir araç olarak değil, insan deneyimini yeniden yapılandıran kapsamlı bir dijital ekoloji, "yaşam ortamı" veya habitat olarak kavramsallaştırılmaktadır.[9] Bu ekolojik yaklaşımda, McLuhan'ın "araç mesajdır"[10] ve Postman'ın "araç, metaforun kendisidir"[11] ifadelerinde özetlenen; iletilen mesajların iletişim araçları tarafından şekillendirildiği iddia edilmektedir. Buna göre iletişimde ön plana çıkan, medya araçlarının içeriği ve niteliği değil, iletişim teknolojisinin kendisidir. Diğer bir ifadeyle dijital araçlarla kurulan iletişim biçimi, artık insan ilişkilerinde farklı tutum ve davranış biçimlerinin belirleyicisi ve ölçüsü haline gelmiştir.[12] Bu noktada, ünlü Fransız düşünür Balzac'ın, dijital teknolojilerin henüz keşfedilmediği bir dönemde dile getirdiği "bilgi iktidardır" sözü, dijitalleşme olgusu için çok daha anlamlı bir hale gelmiştir. Çünkü dijital ortam, sadece bilginin depolandığı bir alan olmayı aşarak günümüzde, bilginin yapay zekâ teknolojileri tarafından üretildiği, dolayısıyla bilginin kaynağı haline geldiği bir alana dönüşmüştür.

Dijital dönüşümle birlikte sadece bilginin doğası ve kaynağı değil, insanın ahlak ve inanç anlayışları ile bunlara yönelik davranış kalıpları da değişmektedir.[13] Dijital ekoloji içinde, dinî bilginin doğası önemli bir değişim içerisinde olup,[14] "bağlamından koparılmış" bir hale gelmekte[15] ve güvenirliğini büyük oranda kaybetmektedir.[16] Dinî bilgiler, dijital alanda teolojik temellerinden ve geleneksel aktarım tarzlarından koparak parçalanmakta, tüketime yönelik bir kıvama dönüşmektedir. Bu durum, derin ve sistematik dinî bilgi edinme süreçlerinin genellikle anlık ve yüzeysel bilgi erişimiyle yer değiştirdiği yeni bir etkileşim ortamı yaratmaktadır.[17] Campbell, bu dijital dönüşümün baskın bir "çağ ruhu"na evrildiğini ve fiziksel ile sanal arasındaki sınırları bulanıklaştırarak dinî yaşam dünyasını yeniden şekillendirdiğini, hatta dijital ekolojinin kendi 'din' algısını oluşturduğunu vurgulamakta-

[8] Mehmet Haberli, "Dijital Çağda Din ve Dindarlığın Dönüşümü", *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD)* 2/2 (2019), 309.

[9] Fatma Çiçek, "Din Sosyolojisinde Dijitalleşme Teorileri ve Yaklaşımlar", *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD)* 5/2 (2022), 457.

[10] Marshall McLuhan, *Understanding Media: The extensions of Man* (Campridge: MIT Press, 1994), 9 dan akt. Gül Esra Atalay, "Dijital Çağda Marshall Mcluhan'ı Yeniden Düşünmek: Bir Uzantı ve Ampütasyon Olarak Yeni Medya Teknolojileri", *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi* 4/6 (2018), 38.

[11] Neil Postman, *Televizyon: Öldüren Eğlence (Gösteri Çağında Kamusal Söylem)*, çev. Osman Akınhay (İstanbul: ayrıntı Yayınları, 1990), 12.

[12] Çiçek, "Dijitalleşme Teorileri", 457.

[13] Fikrullah Çakmak, "Dijital Çağın İnanç Problemi: İnanç Göçebeliği", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2023), 9; Tuba Nur Umut, "Dijital Dünyayı Anlamak: Varlık, Bilgi, Değer Ekseninde Bir Değerlendirme", *VIII. Dini Yayınlar Kongresi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 102-105.

[14] Fadime Şimşek İşliyen, "Dijital Çağda Bilginin Değişen Niteliği ve İnfobezite: Z Kuşağı Üzerine Bir Odak Grup Çalışması", *Selçuk İletişim* 13/1 (2020), 252-256.

[15] Kandemir - Toprak, "Gençlerin Dini Referans Dünyası ve Dijital Medya", 557-559; Umut, "Dijital Dünyayı Anlamak: Varlık, Bilgi, Değer Ekseninde Bir Değerlendirme", 109.

[16] Recep Vardi, "İnternette Yer Alan Dini İçerikli Bilginin Güvenirliği", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (ts.), 81-82.

[17] Arıcan - Yalvaç Arıcı, "Sosyal Medyanın Gençlerin Din Algısına Etkileri", 1106.

dır.[18]

Dijital çağda insanın 'din' ve din anlayışına içkin 'Tanrı algısı' da farklı alanların, özellikle de dijital ekolojinin etkisine maruz kalmaktadır. Söz gelimi, dijital ekoloji kapsamındaki bilginin karmaşık, belirsiz ve güvensizliği, bireyleri 'sığınak arama' davranışına yöneltebilmekte, bireyler genellikle psikolojik dayanaklar bulmak için dijital alanların dışında geleneksel dinî kavramlara ve kurumsal otoritelere yönelmekte ve böylece Tanrı algılarını pekiştirebilmektedir.[19] Öte yandan, dijital dünyanın teknolojik altyapısı bu algıya yönelik ciddi epistemik riskler de oluşturmaktadır.[20] Dijital arama motoru algoritmalarının doğru bilgiden ziyade popülerlik ve tıklama oranlarını öncelikli tuttuğu, bilinen bir gerçektir.[21] Bu durumda dijital ortamda dinî bilgi arayışında olan birey, arama sonuçlarının en üstünde genellikle popüler ancak potansiyel olarak karmaşık, manipülatif veya seküler yorumlarla karşılaşabilmektedir.[22] Bu algoritmik yapı, insanın Tanrı algısında sıradan, sıkıcı ve özgürlüğü kısıtlayıcı olarak nitelenen[23] geleneksel dinî kaynaklara matuf teolojik araştırmalarla değil, dijital bilginin yapısal doğasıyla aşınabilecek bir kırılganlık yaratmaktadır.[24] Nihayet bu kırılganlık veya kafa karışıklığı, bireylerde birtakım sorgulama, dinî şüphe[25] ve inanç krizlerine,[26] inanç göçebeliği gibi problemlere[27] ve ateizm, deizm veya agnostisizm gibi din dışı yönelimlere sebep olabilmektedir.[28]

[18] Heidi A. Campbell, "Introduction: The Rise of the Study of Digital Religion", *Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media*, ed. Heidi A. Campbell (London: Rautledge, 2013), 1-22 akt. İhsan Çapcıoğlu - Hilal Anık, "Sanayi Devrimi'nden Endüstri 4.0'a: Dijitalleşme ve Dijital Dünyada Dinin Statüsü", *Tevilat* 2/1 (2021), 36.

[19] Yapıcı, "Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları", 31-32.

[20] Dijital mecraların dini algılar üzerinde meydana getirdiği olumsuz sonuçları değerlendiren bazı çalışmalar için bk. Zehra Gelici, "Dini Bilgi ve Davranış Edinmede Dijital Ortamlarda Elde Edilen Bilgilenmenin Olumlu ve Olumsuz Yönleri", *İslam ve Yorum V* (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2021), 121-134; Cüveyriye İltuş, "Din Eğitiminde Dijital Mecraların Kullanımının Önemi ve Sorunları", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)* 8/3 (2021), 523-532; Turanalp, "İnternetin Ergenlere Olumsuz Etkileri Üzerine Din Eğitimi Temelli Bir Yaklaşım"; İbrahim Gürses - Esra İrk, "İnternet Kullanımı ve Ergenlerin Dini Gelişimleri Üzerine Bir Araştırma", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/1 (2018), 109-135; Fatma Dolunay Öztürk - Aybiçe Tosun, "Sosyal Medyada Yer Alan Dini İçerikler ve Din Eğitimi Üzerindeki Etkileri: Bir Alan Araştırması", *Tokat İlmiyat Dergisi* 9/2 (2021), 607-630.

[21] Kandemir - Toprak, "Gençlerin Dini Referans Dünyası ve Dijital Medya", 575.

[22] Bu tür içerikler arasında, bazı internet siteleri veya sosyal medya hesaplarının kötülük problemi, Tanrı inancının reddi, dini inanışlarda kadına ikincil varlık statüsü verildiği, dinin bilime aykırı ve şiddet kaynağı olduğu, insanın ahlak problemini çözmesi için dine ihtiyaç duymadığı vb. söylem ve iddialarla din karşıtı propaganda yaptığı bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Ünverdi, "Din Karşıtı Yayınlar ve Gençlerde Ateistik Eğilimin Nedenleri", *İlahiyat Akademi Dergisi* 12 (2020), 154.

[23] Ünverdi, "Din Karşıtı Yayınlar ve Gençlerde Ateistik Eğilimin Nedenleri", 147.

[24] Mehmet Haberli, "Sosyal Medyada Dini İnanç ve Ahlaki Değerlerin Dejenerasyonu Üzerine Bir Değerlendirme" (I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi, Antalya, 2018), 644.

[25] Şeyma Nur Kayacan, *Z Kuşağında Dini Şüphe* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2022), 47.

[26] Ayşe Betül Akdemir, "Öğrencilerde İnanç Problemine Neden Olan Faktörlerin Belirlenmesi", *Dergiabant* 8/1 (2020), 338.

[27] Çakmak, "Dijital Çağın İnanç Problemi: İnanç Göçebeliği", 25.

[28] Özdemir, *Gençlerde Din Dışı Yönelimler ve Din Eğitimi*, 154-156; Kandemir, "Lise Öğrencilerinde Dini →

Din dışı yönelimler, farklı biçim ve bağlamlarda somutlaşabilmektedir. Bunun önemli sebeplerinden biri 'din' kavramının inanç, ibadet, dinî tecrübe gibi farklı boyutları barındıran yapısıdır. Din dışı yönelimden kast edilenin belirli bir dine veya genel olarak din olgusuna karşı olma hali olup olmadığı ve din dışı yönelime sahip olan kişilerin, kendilerini tanımlamak için kullandıkları kavramların "ateist", "agnostik" veya "deist" şeklinde çeşitlilik göstermesi de din dışı yönelimin çerçevesini genişletmektedir.[29] Nitekim din dışı yönelim kavramsallaştırması, kurumsal dine kayıtsız kalma, yabancılaşma, ondan uzaklaşma veya ona düşman olma hali gibi farklı pozisyonları ifade etmek için kullanılmaktadır.[30]

Din dışı yönelimlere kaynaklık eden birçok sebep bulunmaktadır. Konuyla ilgili Batılı ülkelerde yapılmış araştırmalar, din dışı yönelimleri dinsel pazarın az gelişmişliğinin, sosyal yaşamdaki hızlı değişimlerin veya seküler yaşamın doğal bir sonucu olduğu vb. teorilerle açıklamaktadır.[31] Türkiye'de yapılan saha araştırmalarının sonuçları ise din dışı yönelimlere sebep olan dinî, sosyo-kültürel, bireysel ve çevresel birçok faktöre işaret etmektedir. Örneğin Özdemir, gençlerin dinden uzaklaşmasında gelişimsel dönem özellikleri, dinî bilgi eksikliği, sosyal medya ve kitle iletişim araçlarının olumsuz etkileri gibi hususları zikretmektedir.[32] Özdemir'in bulgularına göre dinin bazı kişiler tarafından çıkar amaçlı kullanılması, dinî temsildeki eksiklikler, din adına yapılan haksızlıklar, otoriteye isyan, yetersiz din eğitimi, ebeveyn ve eğitimcilerle sağlıklı iletişim kurulamaması, dinin yanlış temsil edilmesi ve popüler kültürün etkileri gibi çeşitli sosyolojik faktörler de öğrencilerin tepkisel davranışlar ortaya koyarak dinden uzaklaşmalarına neden olmaktadır.[33] Nitekim din dışı yönelimlerde entelektüel ve çevresel faktörleri karşılaştıran Sevinç ve Mehmedoğlu, inançsızlığın büyük oranda çevresel faktörlerle şekillendiği sonucuna varmıştır.[34] Diğer yandan Akdemir de gençlerde inanç problemine neden olan çeşitli faktörler saptamıştır.[35] Bunların başında Allah'ın mahiyeti, inancın mahiyeti ve imanın imkanı, geleneksel inancın sorunları, inancın ahlak, ibadet ve muamelat ile kesiştiği alanlara dair sorunlar gibi inançla ilgili faktörler gelmektedir. Akdemire göre dinin mahiyeti, kötülük problemi, ilahi adaletin sorgulanması, dinî ideoloji ve dine kapalılık hali gibi din tasavvuru ile ilgili faktörler ve mevcut dinî yapıların din söylemi, toplumsal yargı ve yaptırımlar, dindarların tutumları, din karşıtı akımların söylemi, sosyal medya ve ailelerin din ile ilgili tutumları, din öğretiminden kaynaklanan sorunlar vb. sosyal/çevresel faktörler de gençlerde inanç problemine neden olmaktadır. Din dışı yönelimlerin büyük oranda din karşıtı yayınlar üzerinden şekillendiği varsayımına dayanan çalışmasında Ünverdi, bu

→

Tutum ve Din Dışı Yönelim", 270.

[29] Kandemir, "Lise Öğrencilerinde Dini Tutum ve Din Dışı Yönelim", 268.

[30] Colin Campbell, *Toward a Sociology of Irreligion* (London: Macmillan Education UK, 1971), 21'den akt. Kandemir, "Lise Öğrencilerinde Dini Tutum ve Din Dışı Yönelim", 269.

[31] Kandemir, "Lise Öğrencilerinde Dini Tutum ve Din Dışı Yönelim", 269.

[32] Özdemir, *Gençlerde Din Dışı Yönelimler ve Din Eğitimi*, 157.

[33] Özdemir, *Gençlerde Din Dışı Yönelimler ve Din Eğitimi*, 156-172.

[34] Kenan Sevinç - Ali Ulvi Mehmedoğlu, "İnançsızlığa Yönelmede Çevresel ve Entelektüel Faktörlerin Etkisi", *İnsan ve Toplum* 6/2 (2016), 107.

[35] Akdemir, "Öğrencilerde İnanç Problemine Neden Olan Faktörlerin Belirlenmesi", 337-339.

yayınların internet ve sosyal medya aracılığıyla hızlı yayılımına vurgu yapmaktadır.[36] Bunun yanında Ünverdi, din dışı yönelimlere sebep olan unsurlar olarak; gençlerin dinî kurum/çevrelere tepkisel tutumları, modernitenin aracılık ettiği din eleştirisi gibi sosyo-kültürel faktörleri ve İslam inancıyla ilgili teorik tartışmaları tespit etmiştir. Son tahlilde din dışı yönelimlerin sebeplerinden biri olarak dijitalleşmeyi merkeze alan çalışmalar da bulunmaktadır.[37]

2. Metodoloji

2.1. Araştırmanın Deseni

Öğrencilerin dijitalleşme, Tanrı algısı ile din dışı yönelim düzeyleri arasındaki ilişki ve etkileşimi tespit etme amacı taşıyan bu araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeline göre tasarlanmıştır. İlişkisel tarama modeli, birden çok değişkenin yer aldığı ve bu değişkenlerin karşılaştırmalı bir şekilde incelemeye alındığı bir araştırma modelidir.[38] Bu model gereği de betimsel ve ortaya çıkarıcı bir alan araştırması yapılmıştır.[39]

2.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmada, olasılıksız örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme yaklaşımı benimsenmiştir. Bu yaklaşım, çalışılan nüfusa ilişkin belli özellikleri örneklemin içine almaya imkân tanımaktadır.[40] Evrenini Mardin'deki imam-hatip liselerinde okuyan öğrencilerin oluşturduğu bu araştırmanın örneklemi, proje imam-hatip liselerinde öğrenim gören öğrencilerdir. İmam-hatip liseleri içerisinden 'proje' okullarının tercihinde, akademik başarının dini tutum ve davranışları etkileyen bir faktör olduğu hususu[41] ve diğer imam hatip liselerine kıyasla bu okulların akademik açıdan bilişsel düzeyi daha yüksek öğrenci profiline sahip olduğu varsayımı etkili olmuştur. Bu çerçevede; Mardin il ve ilçelerinde bulunan 9 Proje Anadolu İmam-Hatip Lisesinden, 'proje okulu' vasfını en az 3 yıldır almış olan 4 okuldan, 572 veri toplanmıştır. Toplanan verilerden, hatalı/eksik kodlama ve uç değerlerin

[36] Ünverdi, "Din Karşıtı Yayınlar ve Gençlerde Ateistik Eğilimin Nedenleri", 175-176 Benzer bulgular için bk. Gülten Koç, "Lise Öğrencilerinin Deizim Algısı İstanbul Başakşehir Örneği", *Edebiyat Dilbilim Eğitim ve Bilimsel Araştırmalar Dergisi* 1/1 (2022), 80-83.

[37] Söz konusu çalışmalara ait bulgular, araştırmanın "Bulgular" bölümünde ayrıca değerlendirilmektedir. Zeynep Akgül - Ruhattin Yazoğlu, "Deizmden Dijital Dine Akıl, İnanç ve Yapay Zeka Ekseninde Yeni Bir Kriz", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/2 (2025), 375-385; Çakmak, "Dijital Çağın İnanç Problemi: İnanç Göçebeliği"; Kandemir - Toprak, "Gençlerin Dini Referans Dünyası ve Dijital Medya"; Gökmen - Altaş, "Lise Öğrencilerinin Dini Tutum ve Davranışlarını Etkileyen Faktörler", 17.

[38] E. T. Demirel, "Araştırma Tasarımı: Nicel Araştırma Tasarımı", *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: Nicel, Nitel ve Karma Tasarımlar İçin Bir Rehber*, ed. Şebnem Aslan (Konya: Eğitim Yayınevi, 2018), 109.

[39] Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Nobel Yayınları, 2010), 81.

[40] Sait Gürbüz - Faruk Şahin, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe Yöntem Analiz* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2016), 134; Elif Kuş, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Teknikleri: Nicel mi? Nitel mi?* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2012), 45.

[41] Bayraktutar, *İmam Hatip Lisesi Öğrencileri Örnekleminde Dini Başa Çıkma ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi*, 131-132.

çıkarılmasından sonra örneklem grubu olarak 524 kişiden veri seti elde edilmiştir. Örneklem grubuna ait tanımlayıcı özellikler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Örneklem Grubunun Tanımlayıcı Özellikleri

Değişkenler	Gruplar	Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kız	360	68,7
	Erkek	164	31,3
Sınıf Düzeyi	10. Sınıf	98	18,7
	11. Sınıf	197	37,6
	12. Sınıf	229	43,7
Toplam		524	100

Tablo verilerine göre 524 katılımcının büyük çoğunluğunu (%68,7) kız öğrenciler oluşturmaktadır. Sınıf düzeylerine göre ise 12. sınıf öğrencileri (%43,7) diğer sınıflara oranla daha fazladır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada 3 veri toplama aracı kullanılmıştır. Bunlardan ilki, araştırmacı tarafından hazırlanan ve 10 sorudan oluşan "*Kişisel ve Dijital Dinî Alışkanlıklar Formu*"dur. Formda, katılımcıların cinsiyet ve sınıf düzeyi gibi temel bilgilerin yanında, katılımcıların dijital ortamları kullanma sıklığı, dinî konularda en çok güvenilen/kullanılan dijital ortamlar, dijital ortamlarda hangi dinî konuların araştırıldığı, dijital dinî bilgilerin teyit edilip edilmediği vb. hususları belirlemeye yönelik sorular bulunmaktadır.

Araştırmada kullanılan ikinci veri toplama aracı, katılımcıların Tanrı ile ilgili yönelimlerini ortaya koymak üzere Güler (2007) tarafından geliştirilmiş "*Tanrı Algısı Ölçeği*"dir. Ölçek, Tanrı algısı ile ilgili "Seven ve affedici Tanrı" ile "Cezalandıran Tanrı" anlayışlarını niteleyen 22 tutum ifadesi içermekte ve cevap seçenekleri 5'li likert tipindedir. Ölçekte, sevgi ifadeleri düz puanlanırken, korku ifadeleri ters yönde puanlanmıştır. Ölçekten alınan yüksek puanlar katılımcıların olumlu Tanrı algısına, düşük puanlar ise olumsuz Tanrı algısına sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte ölçeğin; "Seven Tanrı", "Tanrı'ya yönelik olumlu duygu", "Uzak/umarsız Tanrı", korkutan/cezalandıran Tanrı" ve "Tanrı'ya yönelik olumsuz duygu" faktörlerini ölçtüğü belirtilmiştir.[42] Ölçeğin ilgili çalışmadaki *Cronbach's Alpha* güvenirlik katsayısı ise .83 olarak saptanmıştır.[43]

Araştırmada kullanılan üçüncü veri toplama aracı ise Kandemir (2024) tarafından geliştirilen "*Din Dışı Yönelim Ölçeği*"dir. Açımlayıcı faktör analizi sonucu ölçeğin faktör yüklerinin 0,58 ile 0,74 arasında ve %41,6'lık varyans açıklama oranına sahip olduğu saptanmıştır. Tek faktörden oluşan ve alt boyutlarında deizm, ate-

[42] Özlem Güler, "Tanrı Algısı Ölçeği (TA): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/1 (2007), 131.
[43] Güler, "Tanrı Algısı Ölçeği (TA): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", 129.

izm, dine karşı ilgisizlik ve dinî şüpheye yönelik 9 madde içeren ölçekte alınacak yüksek puan, yüksek din dışı yönelimi ifade etmektedir.[44] 5'li likert yapıda hazırlanan Din Dışı Yönelim Ölçeği'nden alınan puan ortalamaları, likert yapıya uygun olarak eşit aralıklara bölünerek yorumlanmıştır. Buna göre 1.00-1.80 aralığı "eğilim yok", 1.81-2.60 aralığı "düşük eğilim", 2.61-3.40 aralığı "orta eğilim", 3.41-4.20 aralığı "yüksek eğilim", 4.21-5.00 aralığı ise "çok yüksek eğilim" olarak yorumlanmıştır.[45] Ölçeğin ilgili çalışmadaki *Cronbach's Alpha* değeri ise 0,820 olarak tespit edilmiştir.[46]

Bu çalışma için ölçeklerin güvenirlik analizleri tekrar yapılmış ve *Cronbach's Alpha* güvenirlik katsayıları, Tanrı Algısı Ölçeği (toplam) için 0,886; Din Dışı Yönelimler Ölçeği (toplam) için de 0,838 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlar, her iki ölçeğin yüksek derecede iç tutarlılığa sahip olduğunu ve araştırmada kullanılmaya uygun olduğunu göstermektedir.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmanın yürütülebilmesi için gerekli etik onay izinleri alınmıştır.[47] İki ölçek ve anket tek bir form düzeninde bir araya getirilerek yüz yüze öğrencilere uygulanmıştır. Veriler, bilgisayar ortamında IBM SPSS Statistics for Windows, Version 22.0 istatistik programı aracılığıyla analiz edilmiştir.

Katılımcıların tanımlayıcı özellikleri ile dijital alışkanlıklarının belirlenmesinde frekans ve yüzde analizlerinden, ölçeklerin incelenmesinde ortalama ve standart sapma istatistiklerinden faydalanılmıştır. Araştırma değişkenlerinin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek üzere Çarpıklık (Skewness) ve Basıklık (Kurtosis) değerleri incelenmiştir.[48] Yapılan analizlerde, Tanrı Algısı Ölçeği'nin çarpıklık değeri -983 ve basıklık değeri 1.045 olarak hesaplanmıştır. Din Dışı Yönelim Ölçeği için ise çarpıklık değeri 1.595, basıklık değeri ise 2.184 olarak bulgulanmıştır. Bu değerler, literatürde kabul edilen ±2.5 aralığında yer almakta olup[49] dağılımlarının istatistiksel olarak normal dağılım varsayımını karşıladığını göstermektedir. Verilerin analizinde ayrıca parametrik yöntemler kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiler *pearson korelasyon* aracılığıyla incelenmiştir. Katılımcıların dijital alışkanlıklarına göre ölçek düzeylerindeki farklılaşmaların incelenmesinde ise bağımsız gruplar t-testi, tek yönlü varyans analizi (Anova) ve post hoc (Tukey) analizinden faydalanılmıştır.

[44] Sibel Kandemir, "Lise Öğrencilerinde Din Dışı Yönelim: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2021), 243.
[45] Kandemir, "Lise Öğrencilerinde Dini Tutum ve Din Dışı Yönelim", 275.
[46] Kandemir, "Lise Öğrencilerinde Dini Tutum ve Din Dışı Yönelim", 273.
[47] Bu çalışmanın verileri toplanmadan önce Mardin Artuklu Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan; 18.02.2025 tarih ve E-79906804-020-185220 sayılı karar ile etik onay alınmıştır.
[48] Barbara G. Tabachnick - Linda S. Fidell, *Using Multivariate Statistics* (Boston: Pearson Education, 2013), 79-81.
[49] Rex B. Kline, *Principles and Practice of Structural Equation Modeling* (New York London: The Guilford Press, 2016), 74-77.

3. Bulgular

3.1. Öğrencilerin Dijital Alışkanlıkları, Tanrı Algısı ve Din Dışı Yönelimlerine İlişkin Betimsel İstatistikler

Araştırmanın bu bölümünde, katılımcıların dijital ortamlarda geçirdikleri süre, dinî bilgi kaynakları, güvenilir buldukları dijital ortamlar, dijitalde hangi konuları araştırdıkları, dijital dinî bilgilere güvenip güvenmedikleri vb. hususlara ilişkin bulgulara yer verilmektedir. Ayrıca araştırmada kullanılan ölçeklere ilişkin istatistiksel bilgiler de verilmektedir. Tablo 2'de dijital içerik ve dijital dinî içerik alışkanlıklarıyla ilgili katılımcıların verdikleri cevaplar sunulmuştur.

Tablo 2. Dijital Alışkanlıklar ile İlgili Sorular ve Yanıtların İstatistiksel Dağılımı

Değişkenler	Gruplar	Frekans	%
Dijital ortamları günlük kullanma sıklığınız ortalama ne kadardır?	Hiç kullanmıyorum	12	2,3
	0-1 saat	42	8,0
	1-2 saat	78	14,9
	2-3 saat	105	20,0
	3-4 saat	120	22,9
	4-5 saat	85	16,2
	5 saat ve üzeri	82	15,6
En sık/çok kullandığınız dijital medya platformları hangileridir?	Dijital arama motorları	32	6,1
	Sosyal medya platformları	328	62,6
	Dijital medya platformları	128	24,4
	Dijital yayın ve haber platformları	10	1,9
	Dijital oyun ve sanal gerçeklik	26	5,0
Merak ettiğiniz, ilgi duyduğunuz ve öğrenmek istediğiniz dinî konuları en çok NEREDEN araştırırsınız?	Aile bireyleri	91	17,4
	Okul öğretmenleri	89	17,0
	Yazılı dinî bilgi kaynakları	53	10,1
	Geleneksel medya araçları	15	2,9
	Dijital medya platformları	250	47,7
	Resmî dinî kurumlar	19	3,6
	Sivil dinî kurumlar	7	1,3
Dijital medya araçlarını dinle ilgili bilgiler elde etmek için kullanır mısınız?	Hayır	35	6,7
	Kısmen	356	67,9
	Evet	133	25,4
Dinî bilgiler konusunda EN GÜVENİLİR bulduğunuz dijital mecra hangisidir?	Arama motorlarında en üst sıralarda görüntülenen mecralar	98	18,7
	Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dijital mecraları	187	35,7

	Sivil dinî yapıların (dernekler, vakıflar, dinî cemaatler) dijital mecraları	24	4,6
	Akademik çevrelerin (İlahiyat fakülteleri vb.) dijital mecraları	48	9,2
	Gençlerin ürettiği dinî içerikli dijital mecralar (Sözler Köşkü, Hayalhanem, Genç TV vb.)	80	15,3
	Dinî konularda görüşlerine güvendiğim şahısların (youtuber vb.) dijital mecraları	87	16,6
Dijital ortamlarda dinî konulardan en çok hangisini araştırırsınız?	İnanç	203	38,7
	İbadet	148	28,2
	Sosyal Hayat	140	26,7
	Ekonomi	33	6,3
Dijital ortamlardaki dinî bilgilerin yeterli olduğunu düşünüyor musunuz?	Hayır	208	39,7
	Kısmen	244	46,6
	Evet	72	13,7
Dijital ortamlardaki dinî bilgileri, yazılı dinî kaynaklardan veya güvendiğiniz insanlardan da doğrulamaya çalışır mısınız?	Hayır	58	11,1
	Kısmen	202	38,5
	Evet	264	50,4

Tablo 2 verilerine göre katılımcıların dijital ortamlarda günlük geçirdikleri sürenin ağırlıklı olarak 2 saat ve üzeri (%89,6) olduğu görülmektedir. Bulgular, dijital ortamların gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası hâline geldiğine işaret etmektedir. Diğer yandan katılımcıların büyük çoğunluğunun, dijital ortamlardan en çok sosyal medya platformlarını kullandıkları (%62,6) görülmektedir.

Dinî konuların en çok araştırıldığı alanlara ait verilere göre, dijital medya platformları (%47,7) en sık kullanılanı iken, bunu sırayla aile bireyleri (%17,4) ve okul öğretmenleri (%17,0) izlemektedir. Katılımcılar, dinî bilgilerle ilgili resmî (%3,6) ve sivil (%1,3) dinî kurumlara daha az başvurmaktadırlar.

Katılımcılar, dinle ilgili bilgiler elde etme konusunda dijital medya araçlarını kullanıyor musunuz sorusuna sırasıyla kısmen (%67,9), evet (%25,4) ve hayır (%6,7) cevaplarını vermişlerdir. Buna göre katılımcıların büyük çoğunluğu, dinî konulara dair araştırmalarında dijital ortamları kullanmaktadır.

Katılımcıların dinî konularda en güvenilir buldukları dijital ortamların başında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın (DİB) dijital mecraları (%35,7) ve arama motorlarında en üst sıralarda görüntülenen mecralar (%18,7) gelmektedir. En düşük puan ise (%4,6) sivil dinî yapıların (dernekler, vakıflar, dinî cemaatler) dijital mecralarına aittir.

Katılımcılar dijital ortamlarda en fazla inanç (%38,7) konusunda araştırma yaptıklarını ifade etmiştir. Bunu sırasıyla ibadet (%28,2), sosyal hayat (%26,7) ve

ekonomi (%6,3) izlemektedir.

Katılımcılardan, dinî mecralarda dinî bilgi kaynaklarının yeterli olduğunu düşünenler (%13,7) değerleriyle en az kesimi oluşturmaktadır. Bunu kısmen (%46,6) ve yetersiz olduğunu düşünenler (%39,7) izlemektedir. Buna göre katılımcıların büyük çoğunluğu, dijital ortamlardaki dinî bilgileri yeterli bulmamaktadır.

Son tahlilde katılımcıların yarısından çoğu (%50,4) dijital ortamlarda ulaştığı dinî bilgiyi ayrıca yazılı dinî kaynaklardan veya güvendiği insanlardan da doğrulamaya çalıştığını ifade etmiştir. Bunu kısmen (%38,5) diyen katılımcılar takip etmektedir.

Araştırmada kullanılan Din Dışı Yönelim ile Tanrı Algısı Ölçeklerine ilişkin betimsel istatistikler Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Din Dışı Yönelim ile Tanrı Algısı Ölçeklerine İlişkin Betimsel İstatistikler

Değişken	n	Minimum	Maksimum	(X̄)	ss
Tanrı Algısı Ölçeği	524	34,00	110,00	91,94	12,59
Din Dışı Yönelim Ölçeği	524	9,00	31,00	12,44	4,63

Not: n: Katılımcı sayısı, (X̄): Aritmetik Ortalama, ss: Standart Sapma.

Tablo verilerine göre katılımcıların yüksek düzeyde olumlu (X̄=91,94) Tanrı algısına ve düşük düzeyde (X̄=12,44) din dışı yönelime sahip oldukları görülmektedir.

3.2. Demografik Değişkenlere Göre Farklılıklar

Araştırmanın bu bölümünde katılımcıların sınıf düzeyi ve cinsiyet değişkenleri ile Tanrı algısı ve din dışı yönelim düzeyleri arasındaki ilişkiler analiz edilmektedir. Katılımcıların sınıf düzeyi ile Tanrı algısı ve din dışı yönelim düzeyleri arasındaki ilişkiler, Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Katılımcıların Sınıf Düzeyi Gruplarına Göre Anova Testi Sonuçları

Değişkenler	Gruplar (Sınıf Düzeyi)	(X̄)	ss	F	p	Fark (Tukey)
Tanrı Algısı Ölçeği	1. 10. Sınıf	91,61	12,05	2,928	,054*	-
	2. 11. Sınıf	90,45	13,08			
	3. 12. sınıf	93,37	12,27			
Din Dışı Yönelim Ölçeği	1. 10. Sınıf	12,01	4,38	4,182	,016**	2>3
	2. 11. Sınıf	13,19	5,18			
	3. 12. Sınıf	11,99	4,14			

Not: p: Anlamlılık değeri, *: p>,05; **: p<,05

Tablo verilerine göre katılımcıların sınıf grupları ile Tanrı algısı puanları (*f*=2,928) arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (p>,05). Ancak katılımcıların sınıf düzeyleri ile din dışı yönelim puanları (*f*=4,182)

arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (p<,05). Bulgulara göre 11. sınıf öğrencilerinin din dışı yönelim puanları (13,19), 12. sınıf öğrencilerinden (11,99) anlamlı derecede yüksektir. Buna göre 11. sınıf öğrencileri, 12. sınıf öğrencilerine göre daha çok din dışı yönelim göstermektedir.

Katılımcıların cinsiyet değişkenine ilişkin tespit edilen veriler Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Katılımcıların Cinsiyet Gruplarına Göre t-Testi Sonuçları

Değişkenler	Gruplar (Cinsiyet)	n	(X̄)	ss	t	p
Tanrı Algısı Ölçeği	Kız	360	93,09	11,73	3,112	,003*
	Erkek	164	89,43	14,00		
Din Dışı Yönelim Ölçeği	Kız	360	12,29	4,39	-1,107	0,024*
	Erkek	164	12,78	5,11		

Not: p: Anlamlılık değeri, *: p<,05

Yapılan bağımsız örneklem t-testi sonuçlarına göre katılımcıların cinsiyet grupları ile Tanrı algısı puanları (t=3,112) ve din dışı yönelim puanları (t=-1,107) arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (p<,05). Tanrı algısı puanlarında kız öğrencilerin ortalaması 93,09; erkek öğrencilerin ortalaması ise 89,43 olarak hesaplanmıştır. Din dışı yönelim puanlarında ise kızların ortalaması 12,29; erkeklerin ortalaması 12,78 olarak bulunmuştur. Buna göre erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha olumsuz bir Tanrı algısına sahip olduğu ve din dışı yönelimlerinin daha yüksek olduğu söylenebilir.

3.3. Öğrencilerin Tanrı Algısı ile Din Dışı Yönelim Düzeyleri Arasındaki İlişki

Araştırmanın bu bölümünde, iki ölçek arasındaki ilişki düzeylerini ölçen analizlere yer verilmektedir. Katılımcıların Tanrı algıları ile din dışı yönelimleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığının sınanması amacıyla iki ölçek arasındaki korelasyon katsayısı hesaplanarak, Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Tanrı Algısı ve Din Dışı Yönelim Düzeyleri Arasındaki İlişki

Değişkenler	(X̄)	ss	n	r	p
Tanrı Algısı Ölçeği	91,94	12,59	524	-,686*	,000
Din Dışı Yönelim Ölçeği	12,44	4,63			

Not: (X̄): Aritmetik Ortalama, ss: Standart Sapma, n: Katılımcı sayısı, r: Pearson korelasyon katsayısı, p: Anlamlılık değeri, * p<,001.

Tablo 6 verilerine göre katılımcıların Tanrı algısı ile din dışı yönelim düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı, negatif yönde ve yüksek düzeyde ilişki tespit edilmiştir (r=-,686, p<,001). Buna göre, katılımcıların Tanrı algısı puanları düştükçe, din dışı yönelim algı puanları yükselmektedir. Nitekim Tablo 6'da sunulan Tanrı Algısı Ölçeği alt boyutları ile din dışı yönelim düzeyleri arasındaki ilişkiye

yönelik tek yönlü varyans analizi de bu sonucu desteklemektedir.

Tablo 7. Tanrı Algısı Alt Boyutları ile Din Dışı Yönelim Düzeyleri Arasındaki İlişkiler

Değişkenler (Tanrı Algısı Alt Boyutları)	n	Din Dışı Yönelim (r)	p
Seven Tanrı	524	-,660	,000*
Tanrıya Yönelik Olumlu Duygu	524	-,592	,000*
Uzak/Umarsız Tanrı	524	-,541	,000*
Korkutan/Cezalandıran Tanrı	524	-,372	,000*
Tanrı'ya Yönelik Olumsuz Duygu	524	-,276	,000*

Not: n: Katılımcı sayısı, r: Pearson korelasyon katsayısı, p: Anlamlılık değeri, * p<,001.

Tablo 7 verilerine göre katılımcıların Tanrı algıları ile din dışı yönelimleri arasındaki negatif yönlü ilişki, kademeli bir şekilde değişim göstermektedir.

3.4. Dijital Alışkanlıklara Ait Değişkenlerin Tanrı Algısı ve Din Dışı Yönelim Düzeyleriyle İlişkisi

Bu başlık altında, katılımcıların dijital alışkanlıkları ile Tanrı algısı ve din dışı yönelim düzeyleri arasındaki ilişkiler incelenmektedir. Analizlerden elde edilen veriler, içerikleri yansıtan kategoriler altında ve tablolar halinde sunulmuştur.

3.4.1. Dijital Ortamların Kullanım Süresi Değişkeninin Tanrı Algısı ve Din Dışı Yönelim Düzeyleriyle İlişkisi

Katılımcıların dijital ortamları kullanım süreleri ile Tanrı algısı ve din dışı yönelim puan ortalamaları arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonuçları Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Dijital Ortamların Kullanım Süresine Göre Tanrı Algısı ve Din Dışı Yönelim Puanları Analizi

Değişkenler	Gruplar (Kullanım Süresi)	(X̄)	ss	F	p	Fark (Tukey)
Tanrı Algısı Ölçeği	1. Grup: 0-1 saat	96,54	9,48	6,976	,000*	1>5, 6; 2>6; 3>6; 4>6; 5>6
	2. Grup: 1-2 saat	95,10	11,93			
	3. Grup: 2-3 saat	93,15	11,66			
	4. Grup: 3-4 Saat	92,60	11,47			
	5. Grup: 4-5 saat	91,37	12,20			
	6. Grup: 5 saat +	84,69	14,85			
Din Dışı Yönelim Ölçeği	1. Grup: 0-1 saat	10,92	2,94	4,474	,000*	3>1; 6>Tüm Gruplar
	3. Grup: 2-3 saat	12,67	5,05			
	6. Grup: 5 saat ve üzeri	14,50	5,50			

Not: * p<,001.

Tablo 8 verilerine göre, katılımcıların dijital ortamları kullanma süreleri ile

hem Tanrı algısı (*f*=6,976) hem de din dışı yönelim (*f*=4,474) düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğu saptanmıştır (p<,001). Buna göre dijital medya araçlarını 0-1 saat (X̄=96,54) ve 1-2 saat (X̄=95,10) kullananların 4-5 saat (X̄=91,37) ve 5 saat ve üzeri (X̄=84,69) kullananlardan; 2-3 saat (X̄=93,15), 3-4 saat (X̄=92,60) ve 4-5 saat (X̄=91,37) kullananların 5 saat ve üzeri (X̄=84,69) kullananlardan Tanrı algısı puanları anlamlı derecede daha yüksektir. Din dışı yönelim puanlarına göre ise dijital medya araçlarını 5 saat ve üzeri kullananların puan ortalaması (X̄=14,50), diğer tüm gruplara göre daha yüksektir. Ayrıca dijital ortamları 2-3 saat kullanan grubun puan ortalaması (X̄=12,67), 0-1 saat grubuna göre (X̄=10,92) anlamlı düzeyde yüksektir. Bu veriler, dijital kullanım süresinin artışıyla birlikte olumlu Tanrı algısında kademeli bir düşüş olduğunu göstermektedir. Dijital kullanım süresi ile din dışı yönelim arasında ise dijitali kullanım süresi açısından bir eşik söz konusudur. Buna göre dijital kullanım süresi 5 saat ve üzerine çıktığı zamanlarda, din dışı yönelimlerde bir artış eğilimi görülmektedir. Dijital ortamları kullanan diğer tüm çiftler arasındaki farklılıklar istatistiksel olarak anlamlı değildir (p>,05).

3.4.2. Dinî Bilgi Kaynakları Değişkeninin Tanrı Algısı ve Din Dışı Yönelim Düzeleriyle İlişkisi

Katılımcıların temel dinî bilgi kaynaklarına göre Tanrı algısı ve din dışı yönelim puan ortalamaları arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonuçları Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. Dinî Bilgi Kaynaklarına Göre Tanrı Algısı ve Din Dışı Yönelim Puanları Analizi

Değişkenler	**Gruplar (Dinî Bilgi Kaynağı)**	**(X̄)**	**ss**	**F**	**p**	**Fark (Tukey)**
Tanrı Algısı Ölçeği	1. Aile	91,49	12,46	3,154	0,005*	4, 5>1; 4, 5>2; 4, 5>3; 6>3
	2. Dijital Medya	91,29	13,27			
	3. Öğretmen	89,77	11,63			
	4. Sivil Dinî Kurumlar	101,85	7,58			
	5. Resmî Dinî Kurumlar	99,73	10,92			
	6. Yazılı Dinî Kaynaklar	94,13	10,70			
Din Dışı Yönelim Ölçeği	(Gruplar arası anlamlı fark bulunamamıştır)	-		1,581	0,150**	-

Not: * p<,01, ** p>,05.

Tablo 9 verilerine göre katılımcıların dinî bilgi kaynakları ile din dışı yönelim düzeyleri (*f*=1,581) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur (p>,05). Ancak Tanrı algısı puan ortalamaları (*f*=3,182) ile katılımcıların dinî bilgi kaynaklarına göre grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır (p<,01). Buna göre dinî konuları en çok sivil (X̄=101,85) ve resmî (X̄=99,73) dinî kurumlardan edinenlerin Tanrı algıları puanları, aile bireylerinden (X̄=91,49), dijital medya platformlarından (X̄=91,29) ve öğretmenlerden (X̄=89,77) edinenler-

den, anlamlı derecede daha yüksektir. Ayrıca yazılı dinî kaynakları kullananların Tanrı algısı puanları (X̄=94,13), okul öğretmenlerinden bilgi alan gruba göre daha yüksektir. Buna göre dinî konuları daha çok ailelerinden, dijital medya platformlarından ve öğretmenlerinden edinenlerin Tanrı algısı, sivil ve resmî dinî kurumlardan edinen katılımcılardan daha olumsuzdur.

3.4.3. Dijital Ortamların Dinî Bilgi İçin Kullanım Değişkeninin Tanrı Algısı ve Din Dışı Yönelim Düzeyleriyle İlişkisi

Katılımcıların dijital ortamların dinî bilgi için kullanım değişkeni ile Tanrı algısı ve din dışı yönelim puan ortalamaları arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonuçları Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10. Dijital Ortamların Dinî Bilgi İçin Kullanımına Göre Tanrı Algısı ve Din Dışı Yönelim Puanları Analizi

Değişkenler	Gruplar (Dijital araçları dinî bilgi için kullanma)	(X̄)	ss	F	p	Fark (Tukey)
Tanrı Algısı Ölçeği	1. Hayır	84,77	13,24	7,939	,000*	3>1; 2>1
	2. Kısmen	93,09	11,12			
	3. Evet	90,77	15,21			
Din Dışı Yönelim Ölçeği	1. Hayır	14,97	6,48	8,687	,000*	1>3; 1>2; 3>2
	2. Kısmen	11,96	4,07			
	3. Evet	12,44	4,63			

Not: * p<,001.

Tablo 10 verilerine göre, dijital medya araçlarını dinle ilgili bilgiler elde etmek için kullanma değişkeni ile katılımcıların Tanrı algısı puanları (*f*=7,939) ve din dışı yönelim puanları (*f*=8,687) açısından, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (p<,001). Verilere göre dijital medya araçlarını dinle ilgili bilgiler elde etmek için kullanmayan katılımcıların Tanrı algıları ortalaması (X̄=84,77), kısmen kullanan (X̄=93,09) ve kullanan (X̄=90,77) katılımcılardan anlamlı derecede daha düşüktür. Dijital medya araçlarını dinle ilgili bilgiler elde etmek için kullanmayan katılımcıların din dışı yönelimleri ortalaması (X̄=14,97), kullanan (X̄=12,44) ve kısmen kullanan (X̄=11,96) katılımcılardan anlamlı derecede daha yüksektir. Yine dijital medya araçlarını dinle ilgili bilgiler elde etmek için kullanan katılımcıların din dışı yönelim düzeyleri, kısmen kullananlara göre anlamlı derecede daha yüksektir. Bu bulgulara göre dijital ortamları dinî bilgi edinmek için kullanan ve kısmen kullanan katılımcılar, kullanmayanlara göre daha olumlu Tanrı algısına sahip olup, din dışı yönelim düzeyleri daha düşüktür.

3.4.4. En Güvenilir Bulunan Dijital Ortamlar Değişkeninin Tanrı Algısı ve Din Dışı Yönelim Düzeyleriyle İlişkisi

Katılımcıların en güvenilir buldukları dijital ortamlar değişkeni ile Tanrı algısı ve din dışı yönelim puan ortalamaları arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla

yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonuçları Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11. En Güvenilir Bulunan Dijital Ortamlara Göre Tanrı Algısı ve Din Dışı Yönelim Puanları Analizi

Değişkenler	Gruplar (En güvenilir bulunan dijital ortamlar)	(X̄)	ss	F	p	Fark (Tukey)
Tanrı Algısı Ölçeği	1. DİB dijital ortamları	93,85	10,92	4,774	,000*	1>4, 5; 2>3, 4, 5
	2. Gençlerin ürettiği dijital içerikler	95,65	11,58			
	3. Akademik çevre dijital ortamları	90,35	12,64			
	4. Dinî konularda güvenilen şahıslar	88,88	15,04			
	5. Arama motoru üst sıraları	88,85	12,85			
Din Dışı Yönelim Ölçeği	1. DİB dijital ortamları	11,64	4,23	3,606	,003**	3>1; 4>1; 5>1, 2
	2. Gençlerin ürettiği dijital içerikler	11,68	3,59			
	3. Akademik çevre dijital ortamları	13,29	4,84			
	4. Dinî konularda güvenilen şahıslar	13,05	5,17			
	5. Arama motoru üst sıraları	13,66	5,19			

Not: * p<,001, ** p<,01.

Tablo 11 verilerine göre katılımcıların en güvenilir buldukları dijital mecralar ile Tanrı algısı puanları (*f*=5,170) ve din dışı yönelim puanları (*f*=4,820) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (p<,001; p<,01). Buna göre gençlerin ürettiği dinî içerikli dijital mecraları tercih edenlerin Tanrı algısı düzeyi (X̄=95,65), akademik çevrelerin (X̄=90,35) dijital mecraları, dinî konularda görüşlerine güvendiği şahısların dijital mecralarını (X̄=88,88) ve arama motorlarında en üst sıralarda görüntülenen mecraları (X̄=88,85) tercih edenlerin düzeylerinden anlamlı derecede daha yüksektir. Yine dinî içerikleri bakımından en güvenilir bulunan DİB'in dijital mecralarını tercih edenlerin Tanrı algısı düzeyi (X̄=93.85), dinî konularda görüşlerine güvendiği şahısların dijital mecralarını (X̄=88,88) ve arama motorlarında en üst sıralarda görüntülenen mecraları (X̄=88,85) tercih edenlerden daha yüksektir. Diğer yandan DİB'in dijital mecralarını tercih edenlerin din dışı yönelim düzeyleri (X̄=11,64), güvendikleri şahıslardan bilgi alanlardan (13,05), akademik çevreyi tercih edenlerden (13,09) ve arama motorlarının üst sıralarında görüntülenen bilgiyi tercih edenlerden (13,66) anlamlı derecede daha düşüktür. Benzer şekilde, gençlerin ürettikleri dijital içerikleri tercih edenlerin din

dışı yönelim düzeyi (11,68), arama motorlarının üst sıralarında görüntülenen bilgiyi tercih edenlerden (13,66) anlamlı derecede daha düşüktür. Diğer seçenekler arasında (sivil dinî yapıların dijital ortamları) ise istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur (p>,05).

3.4.5. Dijital Ortamlarda Araştırılan Konular Değişkeninin Tanrı Algısı ve Din Dışı Yönelim Düzeyleriyle İlişkisi

Katılımcıların dijital ortamlarda araştırdıkları dinî konular değişkeni ile Tanrı algısı ve din dışı yönelim puan ortalamaları arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonuçları Tablo 12'de sunulmuştur.

Tablo 12. Dijital Ortamlarda Araştırma Yapılan Konulara Göre Tanrı Algısı ve Din Dışı Yönelim Puanları Analizi

Değişkenler	Gruplar (Dijitalde araştırılan konular)	(X̄)	ss	F	p	Fark (Tukey)
Tanrı Algısı Ölçeği	1. İbadet	94,31	10,81	2,701	,045*	1>4, 2
	2. İnanç	90,99	13,11			
	3. Sosyal hayat	91,43	12,95			
	4. Ekonomi	89,36	14,12			
Din Dışı Yönelim Ölçeği	1. İbadet	11,59	3,60	3,161	,024*	2>1; 4>1
	2. İnanç	12,94	5,09			
	3. Sosyal hayat	12,36	4,42			
	4. Ekonomi	13,57	5,97			

Not: * p<,05.

Tablo 12 verilerine göre katılımcıların dijital ortamlarda en fazla araştırma yaptıkları konular ile Tanrı algısı puanları (*f*=2,701) ve din dışı yönelim puanları (*f*=3,161) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (p<,05). Buna göre ibadet alanında araştırma yapanların Tanrı algısı (X̄=94,31), inanç (X̄=90,99) ve ekonomi (X̄=89,36) alanlarında araştırma yapanlardan anlamlı derecede daha yüksektir. Diğer yandan ibadet alanında araştırma yapanların din dışı yönelim düzeyleri (X̄=11,59), inanç (X̄=12,94) ve ekonomi (X̄=13,57) alanında araştırma yapanlardan anlamlı derecede daha düşüktür. Buna göre ibadet konusunu araştıran katılımcılar, diğer konuları araştıranlara göre daha olumlu Tanrı algısına sahip ve din dışı yönelim düzeyleri daha düşüktür.

3.4.6. Dijital Dinî Bilginin Teyidi Değişkeninin Tanrı Algısı ve Din Dışı Yönelim Düzeyleriyle İlişkisi

Katılımcıların dijitalde elde ettikleri dinî bilgileri, başka kaynaklardan teyit etme durumları ile Tanrı algısı ve din dışı yönelim puan ortalamaları arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonuçları Tablo 13'te sunulmuştur.

Tablo 13. Dijital Dinî Bilginin Teyit Durumuna Göre Tanrı Algısı ve Din Dışı Yönelim Puanları Analizi

Değişkenler	Gruplar (Dijital dinî bilginin teyit durumu)	(X̄)	ss	F	p	Fark (Tukey)
Tanrı Algısı Ölçeği	1. Hayır	85,84	14,01	9,269	,000*	2>1; 3>1
	2. Kısmen	91,62	12,60			
	3. Evet	93,53	11,85			
Din Dışı Yönelim Ölçeği	1. Hayır	13,72	5,53	4,548	,011**	1>3; 2>3
	2. Kısmen	12,78	4,60			
	3. Evet	11,91	4,36			

Not: * p<,001, ** p<,05.

Tablo verilerine göre, katılımcıların dijital ortamlarda edindikleri bilgileri yazılı kaynaklardan veya güvendikleri insanlardan teyit durumları ile Tanrı algısı puanları (*f*=9,269) ve din dışı yönelim puanları (*f*=4,548) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (p<,001; p<,05). Buna göre dijital dinî bilgileri teyit etmeyen katılımcıların Tanrı algıları ortalaması (X̄=85,84), teyit eden (X̄=93,53) ve kısmen teyit eden (X̄=91,62) katılımcılardan anlamlı derecede daha düşüktür. Dijital dinî bilgileri teyit etmeyen katılımcıların din dışı yönelim ortalaması (X̄=13,72), kısmen teyit eden (X̄=12,78) ve teyit eden (X̄=11,91) katılımcılardan anlamlı derecede daha yüksektir. Elde edilen bu bulgulara göre dijital ortamlardaki dinî bilgileri, yazılı kaynaklardan veya güvendikleri insanlardan kısmen ve tamamen teyit eden katılımcılar, teyit etmeyenlere göre daha olumlu Tanrı algısına sahip olup, din dışı yönelim düzeyleri daha düşüktür.

3.4.7. Öğrencilerin En Çok Kullandıkları Dijital Ortamlar-Dijital Ortamlardaki Dinî Bilgilerin Yeterliği Değişkenlerinin Tanrı Algısı ile Din Dışı Yönelim Düzeyleriyle İlişkisi

Katılımcıların en çok kullandıkları dijital ortamlar ve dijital ortamlardaki dinî bilgileri yeterli bulup bulmadıkları değişkenleri ile Tanrı algısı ve din dışı yönelim puan ortalamaları arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonuçları Tablo 14'te sunulmuştur.

Tablo 14. En Çok Kullandıkları Dijital Ortamlar-Dijital Ortamlardaki Dinî Bilgilerin Yeterliği Değişkenlerinin Tanrı Algısı ile Din Dışı Yönelim Düzeyleriyle İlişkisi

Değişkenler	Gruplar	F	*p*
Tanrı Algısı Ölçeği	En çok kullanılan dijital ortamlar	1,764	,135*
	Dijitaldeki dinî kaynakların yeterliliği	2,963	,053*
Din Dışı Yönelim Ölçeği	En çok kullanılan dijital ortamlar	,589	,671*
	Dijitaldeki dinî kaynakların yeterliliği	,744	,475*

Not: * p>,05

Tablo 14 verilerine göre katılımcıların en çok kullandıkları dijital ortamlar ile Tanrı algısı puanları (*f*=1,764) ve din dışı yönelim puanları (*f*=,589) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (p>,05). Aynı şekilde dijital ortamlardaki dinî kaynakların yeterliği konusundaki grup puanları ile Tanrı algısı puanları (*f*=2,963) ve din dışı yönelim puanları (*f*=,744) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (p>,05).

4. Tartışma

Bu araştırma, 'Proje' İmam-Hatip liseleri örnekleminden hareketle öğrencilerin dijitalleşme, Tanrı algısı ile din dışı yönelimlerini ve bu yönelimler arasındaki ilişkileri incelemiştir. Araştırmanın bulguları, öğrencilerin Tanrı algısı ile din dışı yönelimleri arasında negatif yönde ve yüksek düzeyde ilişki olduğunu, bunun yanında dijitalleşmenin bu iki değişkenin düzeyleri üzerinde etkileri olduğunu ortaya koymuştur.

Araştırma bulgularına yönelik ayrıntılı analizde öğrencilerin yüksek düzeyde olumlu Tanrı algısına ve düşük düzeyde din dışı yönelime sahip oldukları saptanmıştır. Ölçekler arası yapılan pearson korelasyon analizlerine göre öğrencilerin olumlu Tanrı algısı yükseldikçe, din dışı yönelimleri kademeli bir şekilde düşmektedir. Bulgular, araştırmadaki katılımcıların güçlü ve bilişsel açıdan tutarlı bir inanca sahip olduğunu, aynı zamanda Tanrı tasavvurunun, öğrencilerin dinî kimliği açısından merkezi bir yerde olduğunu göstermiştir. Bu bulgular, Kandemir'in imam hatip lisesi öğrencilerini de örneklemine aldığı araştırma bulgularıyla örtüşmektedir. İlgili araştırmada, söz konusu öğrencilerin din dışı yönelim düzeylerinin, diğer okullarda öğrenim gören öğrencilerin din dışı yönelim düzeylerine göre en düşük puana sahip olduğu tespit edilmiştir.[50] Bu durumun büyük oranda, mesleki din eğitimi kurumu olan proje imam-hatip liselerinin sağladığı kendine has eğitim ortamı, okul kültürü ve bu liselerde okutulan müfredat ile ilgili olduğu değerlendirilmektedir.

Araştırma bulgularına göre öğrencilerin büyük bir kısmının dijital ortamlarda geçirdikleri günlük süre, 2 saat ve üzerinde olup, dijital ortamlardan en çok sosyal medya platformlarını kullanmaktadır. Yakın zamanda yapılmış bir toplumsal araştırmada, Türkiye'de bireylerin dijital ortamları günde ortalama 3 saat ve üzeri, gençlerin ise günde 4 buçuk saatten fazla kullandıkları, bu zaman dilimleri içerisinde sosyal medya platformlarına ayrılan zamanın 2 saat ve üzeri olduğu bulgulanmıştır.[51] İmam hatip lisesi öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığını farklı değişkenlere göre araştırmaya konu eden Özdemir'in araştırma bulgularına göre de öğrencilerin çoğu (%46,8), günde 1-3 saat arası sosyal medya ortamlarında va-

[50] Kandemir, "Lise Öğrencilerinde Din Dışı Yönelim: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması", 277.

[51] Zübeyir Nişancı - Yusuf Akbulut, "Medya ve Dijital Araçlar", *Türkiye'nin Toplumsal Haritası: TGSS 2024*, ed. Zübeyir Nişancı - M. Tahir Kılavuz (İstanbul: İsar Yayınları, 2025), 204-205; Benzer bulgular için bk. Gürses - İrk, "İnternet Kullanımı ve Ergenlerin Dini Gelişimleri Üzerine Bir Araştırma", 117; Kandemir - Toprak, "Gençlerin Dini Referans Dünyası ve Dijital Medya", 574; Sami Şener - Beyza Nur Yiğit, "Sosyal Medyanın Gençlerin Düşünce ve Değerlerine Etkisi", *Apjir* 5/3 (2021), 542.

kit geçirmektedir.[52] Arıcan ve Yalvaç'ın araştırmasına göre de öğrencilerin büyük çoğunluğu, dijital ortamları günlük 2-3 saat ve üzeri kullanmaktadır.[53] Bulgular, dijital ortamların günlük hayat içerisinde vazgeçilmez birer unsura dönüştüğünü ve dijitalin yaygın kullanımının, hayata dair birçok alanda bireylerin bilgi kaynaklarını değiştirdiğini göstermektedir. Genç bireyler söz konusu olduğunda bu durum daha da somut gözlenmektedir.[54]

Araştırma bulgularında, öğrencilerin dijital kullanım süresinin artışıyla birlikte olumlu Tanrı algısında kademeli bir düşüş olduğu saptanmıştır. Dijital ortamları kullanım süresi ile din dışı yönelim arasında ise dijitali kullanım süresi açısından bir eşik söz konusudur. Buna göre dijital ortamları kullanım süresi 5 saat ve üzerine çıktığı zamanlarda, din dışı yönelimlerde bir artış eğilimi tespit edilmiştir. Akdemir'in araştırmasında, öğrencilerin çoğunun din karşıtı düşünce ve gruplarla sosyal medya ortamlarında tanıştığı ve bu düşünce akımlarının tesirinde kaldığı belirlenmiştir.[55] Bulgular, dijital kullanım alışkanlıklarının, öğrencilerin Tanrı algısı ve din dışı yönelimleri ile yakından ilişkili olduğu yönündeki araştırma hipotezini doğrular niteliktedir. Dijital ortamları kullanım süresinin artışına paralel bir şekilde Tanrı algısının aşındığı, din dışı yönelim gibi zihniyet değişimine işaret eden kritik bir kararın ise belirli bir aşamadan sonra gerçekleştiği ifade edilebilir.

Ancak araştırmanın konuyla ilişkili dikkat çekici bulgularından biri de dijital ortamları dinle ilgili bilgiler elde etmek için kısmen ve sıklıkla kullanan öğrencilerin, kullanmayanlara göre Tanrı algılarının daha yüksek; din dışı yönelimlerinin ise daha düşük oluşudur. Dijital ortamları dinî bilgi için kullanmayan öğrencilerin Tanrı algısı puanlarının daha düşük ve din dışı yönelimlerinin daha yüksek çıkması, kanaatimize göre bu öğrencilerin dinden koptukları anlamına gelmemektedir. Bulgular, söz konusu öğrencilerin dinle ilişkilerinin daha geleneksel veya taklidî düzeyde kaldığını, inançlarını yeni bilgilerle desteklemediklerini düşündürmektedir. Diğer yandan bu bulgular, dijitalleşmenin dindarlık üzerindeki etkilerinin her zaman olumsuz olmadığını ve dijital ortamların etkilerinde, kullanım süresinden çok kullanım amacının belirleyici olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Dijital ortamların, kaynağı belli olmayan ve karmaşık bilgiler sunması yanında, geleneksel kaynaklara oranla çok daha fazla içeriğe sahip olduğu ve bu bilgilere erişimin çok daha rahat olduğu bilinmektedir. Bu yönüyle dijital ortamlar, kullanıcılarına zengin bir veri yelpazesi sunmaktadır. Bu bağlamda, belirli bir dinî altyapıya sahip oldukları düşünülen imam hatip lisesi öğrencilerinin, dijital ortamları bilinçli ve amaçlı bir yönelimle dinî konuları araştırmak için kullandıklarında, rastlantısal bilgilerle değil araştırdıkları konulara dair doyurucu bilgilerle karşılaştıkları ve böylece inançlarını pekiştirdikleri ifade edilebilir. Öğrencilerin bu bilinçli ve tercih-

[52] Ömer Özdemir, "İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinde Sosyal Medya Bağımlılığı ile Akademik Güdülenme ve Akademik Başarı Arasındaki İlişki", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 24/1 (2024), 196.
[53] Arıcan - Yalvaç Arıcı, "Sosyal Medyanın Gençlerin Din Algısına Etkileri", 1070.
[54] Genç nüfusun, dijital ortamları diğer yaş gruplarına göre çok daha fazla kullandıkları ve yaş grubuna göre dijital ortamların kullanım süresi ile ilgili güncel 2025 bulguları için bk. Nişancı - Akbulut, "Medya ve Dijital Araçlar", 205.
[55] Akdemir, "Öğrencilerde İnanç Problemine Neden Olan Faktörlerin Belirlenmesi", 332.

li kullanımının, onları aynı zamanda dijital ortamlarda mevcut olan 'olumsuz' bilgilerden koruduğu da ifade edilebilir. Bütün bu değerlendirmeleri destekleyen önemli bir bulgu da alt boyutlar arasında en yüksek Tanrı algısı puanının dijital ortamları kısmen kullanan öğrencilerde görülmesidir. Bu bulgu, dinî bilgi kaynağı olarak hem geleneksel hem de dijital dinî bilgi kaynaklarını kullanan öğrencilerin, okul, aile veya yazılı kaynak gibi geleneksel ortamlarda edindikleri dinî bilgilerle dijital ortamlardaki dinî bilgileri birlikte değerlendirerek dinî bilgilerini daha tutarlı bir kıvama taşıdığı ifade edilebilir. Nitekim bulgular, söz konusu öğrencilerin sadece geleneksel dinî bilgi alanlarını kullananlara göre daha dengeli ve güçlü bir inanç yapısına sahip olduklarını işaret etmektedir. Bulgulara yönelik bu değerlendirmeleri, aşağıda sunulan "öğrencilerin dijital ortamlarda araştırdıkları konulara ve bu konuların Tanrı algısı ve din dışı yönelimlerle ilişkisine yönelik bulgular" ile "öğrencilerin en güvenilir buldukları dijital mecralara yönelik bulgular" da desteklemektedir.

Araştırma bulguları, öğrencilerin merak ettikleri dinî konuları en çok dijital ortamlarda araştırdıklarını ortaya koymuştur. Dijital platformları sırasıyla aile, okul öğretmenleri ve yazılı dinî kaynaklar takip etmekte, resmî ve sivil dinî kurumlara ise çok daha az başvurulmaktadır. Kandemir ve Toprak'ın araştırmasına göre ise gençlerin dinî konulardaki ilk referans kaynağı ailedir.[56] Bulguların farklılaşmasında, büyük oranda öğrencilerin dijital aygıtlar sayesinde her türlü bilgiye çok daha hızlı ve kolay erişim sağlayabilmelerinin[57] ve ebeveyn tutumlarının farklılık göstermesinin etkili olduğu söylenebilir. Kandemir, dinî değerleri üzerinde en fazla ailesinin etkili olduğunu belirten öğrencilerin %64'ünün, hoşgörülü aile ortamlarında yetiştiğini aktarmaktadır.[58] Ancak, her bireyin hoşgörülü bir aile ortamında yetiştiği söylenemez. Hatta genellikle ailelerin, dinî tam olarak yaşamadıkları, çocuklarına dinî konularda rehberlik yapamadıkları; dinî birikimi yetersiz ailelerin çocuklarına dinî kuralları baskıyla uygulatmaya çalıştıkları gibi bulgular söz konusudur.[59] Arıcan ve Yalvaç'ın da ifade ettiği gibi gençlere oranla dijital ortamları daha az kullanan, hatta çocuklarına doğru dijital kullanımı konusunda yeterli rehberliği gösteremeyen aileler, çocuklarıyla dijital kullanımı konusunda ciddi çatışmalar yaşamaktadır.[60] Bu tür durumlarda gençler aile ortamından uzaklaşabilmekte ve dijital 'oyuncaklarıyla' baş başa kalmayı, merak ettikleri hususları aile bireylerinden çok dijital ortamlardan araştırmayı tercih edebilmektedir. Diğer yandan, öğrencilerin dijital ortamlara yönelmesini pekiştiren birey ile aile arası iletişim kopukluğu, kültür ve değer aktarımının zayıflamasına sebep olmaktadır.[61]

Araştırmada, öğrencilerin merak ettikleri dinî konuları araştırdıkları alanlar/kişiler/kurumlar ile Tanrı algıları ve din dışı yönelimleri arasındaki ilişkiye

[56] Kandemir - Toprak, "Gençlerin Dini Referans Dünyası ve Dijital Medya", 570.
[57] Nişancı - Akbulut, "Medya ve Dijital Araçlar", 201.
[58] Kandemir, "Lise Öğrencilerinde Din Dışı Yönelim: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması", 279.
[59] Akdemir, "Öğrencilerde İnanç Problemine Neden Olan Faktörlerin Belirlenmesi", 332.
[60] Arıcan - Yalvaç Arıcı, "Sosyal Medyanın Gençlerin Din Algısına Etkileri", 1100-1101.
[61] Varsak, *Sosyal Medya Kullanımının Dini İnanç ve Davranışla İlişkisi (Bursa Lise Öğrencileri Örneği)*, 56-57.

yönelik dikkat çekici bulgular elde edilmiştir. Araştırma alanları ile din dışı yönelimler arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Ancak öğrencilerin merak ettiği dinî konularda en sık başvurdukları alanlar ile öğrencilerin Tanrı algısı arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Dinî konuları sivil ve resmî dinî kurumlardan araştıran öğrencilerin Tanrı algısı aileden, dijital ortamlardan ve öğretmenlerinden edinenlere göre daha yüksektir. Nitekim Bahadır'ın lise öğrencileri ile yaptığı araştırmada, okul dışında gerçekleşen din eğitimi faaliyetlerinin, gençlerin dinî şüphelerinin giderilmesinde etkili olduğu tespit edilmiştir.[62] Bu bulgunun, ailelerin genel tutum, dinî birikim ve temsil gücü sorunları, dijital ortamların bağlamından koparılmış ve karmaşık bilgiler sunması ile okulda sürekli öğretmenleriyle muhatap olan öğrencilerin farklı bilgi kaynağı arayışları vb. durumlarla ilgili olduğu düşünülmektedir. Diğer yandan İlahiyat veya DİB gibi resmî kurumların, dinî konuları daha ilmi bir çerçevede sunması, sivil dinî yapıların da dinî bilgi aktarımı konusunda, bireylerle daha organik/samimi ilişkiler kurmaları vb. hususların, söz konusu dinî kurumların ortaya koyduğu din eğitimi pratikleri ve içerikleri sayesinde öğrencileri daha korunaklı bir kıvama taşıdığı ifade edilebilir.

Öğrencilerin dijital dinî içerik alışkanlıklarıyla ilgili araştırmanın bir diğer bulgusu, dijital ortamlarda en çok inanç ile ilgili konuların araştırılıyor olmasıdır. Bunun yanında öğrenciler, ibadet ve sosyal hayata dair konularda da araştırma yapmaktadır. Yapılan araştırmalarda, ergenlik dönemindeki öğrencilerin inanç konusunda ciddi şüphe ve tereddütler yaşadıkları ve en çok inanç ile ilgili konuları merak ettikleri tespit edilmiştir.[63] Benzer bulgulara yer veren Kandemir ve Toprak'a göre gençlerin dijital ortamda inançla ilgili araştırdıkları konuların başında Allah'ın varlığı ve yaratılış, ölüm ve ötesi, kaza ve kader, ateizm ve deizm, melekler ve cinler gelmektedir.[64] Ancak öğrencilerin çoğu, konuşursa günaha düşer kaygısı,[65] öğretmeninden veya arkadaşlarından çekinme,[66] ailesinin istediği gibi bir evlat olamama ve arkadaşlar arasında ateist olarak anılma[67] veya yargılanma[68] vb. sebeplerle, inanca dair sorular soramamakta, soru sormaktan korkmakta ve problemler arasında bocalamaktadır. Dinî yöndeki anlam arayışlarına cevap bulmak isteyen bu öğrenciler, doğal olarak dijital içeriklerde çoğunlukla inanç konularına yönelmektedir. Araştırmanın konu bağlamındaki diğer bulgularına göre öğrencilerin çoğu, elde ettikleri bilgileri güvendiği yazılı kaynaklardan veya insanlardan teyit ettirmektedir. Bu durum, önceki çalışmaların bulgularıyla da örtüşmektedir.[69]

Araştırma bulguları, öğrencilerin dijital ortamlarda araştırdıkları dinî konu-

[62] Abdükerim Bahadır, "Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler (Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma)", *Gençlik Din ve Değerler Prikolojisi*, ed. Hayati Hükelekli (İstanbul: Dem Yayınları, 2015), 340.

[63] Cemil Osmanoğlu, "Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç", *Bilimname* 27 (2014), 186.

[64] Kandemir - Toprak, "Gençlerin Dini Referans Dünyası ve Dijital Medya", 578.

[65] Yapıcı, "Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları", 35.

[66] Merve Harmanoğlu, *Geçmişten Günümüze Deizm ve Deizm Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 32.

[67] Kayacan, *Z Kuşağında Dini Şüphe*, 59.

[68] Akdemir, "Öğrencilerde İnanç Problemine Neden Olan Faktörlerin Belirlenmesi", 328.

[69] Kandemir - Toprak, "Gençlerin Dini Referans Dünyası ve Dijital Medya", 581-582.

ların Tanrı algısı ve din dışı yönelimle ilişkili olduğunu göstermiştir. Buna göre öğrencilerden ibadet ve sosyal hayat ile ilgili konuları araştıranların Tanrı algısı, inanç ve ekonomi konularını araştıranlardan daha olumludur. Benzer bir şekilde ibadet ve sosyal hayat ile ilgili araştırma yapanların din dışı yönelimleri, inanç ve ekonomi konularını araştıranlardan daha düşüktür. İnanç konularını araştıran öğrencilerin Tanrı algısının daha düşük çıkması, bu bireylerin zihinsel bir sorgulama veya soyut dinî konulara cevap arama sürecinde olduğunu, bu grubun tam bir teslimiyet aşamasından ziyade sorgulama ve anlamlandırma aşamalarında olduklarını göstermektedir. Buna karşın ibadet ve sosyal hayat konularını araştıran öğrenciler ise bu tür sorgulamaları nispeten aşmış ve artık inancın gereğine uygun dinî pratikleri doğru bir şekilde yerine getirmeye yönelik bilgileri elde etme peşinde olanlardır. Nitekim ibadetler, bireyde var olduğu düşünülen inancı besleyen ve sürekli canlı tutan eylemlerdir.

Araştırma bulguları, öğrencilerin dinî bilgiler konusunda en güvenilir buldukları dijital ortamların, DİB'e ait dijital mecralar olduğunu göstermiştir. Kandemir ve Toprak'ın araştırmasında da DİB, İlahiyat öğrencilerinin en güvenilir dijital mecra olarak gördüğü alan olarak bulgulanmıştır.[70] Bulgular, öğrencilerin dinî konularda yetkili olan resmî kurumlara güven duyduğunu ve onları önceliğini göstermektedir. Aynı zamanda bulgular, imam hatip ve ilahiyat gibi meslekî din eğitimi veren kurumlardaki öğrencilerin dijital dinî içerikleri daha bilinçli ve tercihli kullandıkları yönündeki kanaatleri de pekiştirmektedir. Ancak DİB'e ait dijital dinî bilgi kaynaklarının en güvenilir bulunmasına karşılık, öğrencilerin çok az bir kısmının dinî konularda resmî dinî kurumlara başvuruyor olması, DİB'in ürettiği dijital dinî bilgileri görünür kılmada veya gençlere fark ettirmede yetersiz kaldığı kanaatini güçlendirmektedir. Bu hususun, araştırma bulgularından biri olan; öğrencilerin, dijital ortamlardaki dinî bilgileri büyük oranda yetersiz görmesiyle de ilişkili olduğu da değerlendirilmektedir. Bu bağlamıyla DİB'in bu hususa yönelik ar-ge çalışmalarını artırması gerektiği ifade edilebilir.

Araştırma bulgularına göre öğrencilerin en güvenilir buldukları dijital mecralara göre Tanrı algısı ve din dışı yönelimlerinin farklılaştığı anlaşılmaktadır. Gençlerin ürettiği dijital içerikleri ve DİB'in dijital ortamlarını en güvenilir bulan öğrencilerin Tanrı algısı düzeyi, diğer dijital mecraları en güvenilir bulan öğrencilerin Tanrı algısından daha yüksektir. Diğer yandan DİB'in dijital mecralarını ve gençlerin ürettiği dijital içerikleri en güvenilir bulanların din dışı yönelim düzeyleri, diğer dijital ortamları en güvenilir bulanlardan daha düşüktür. Buna göre "MyMecra", "Sözler Köşkü", "Hayalhanem" veya "Mesken" gibi gençlerin ürettiği dijital dinî içerikleri ve DİB'in dijital kaynaklarını güvenilir bulanların Tanrı algıları daha olumlu ve din dışı yönelimleri daha düşüktür. Bulgular, YouTube, Instagram ve/veya podcast kanalı gibi sosyal medya araçları üzerinden yapılan dijital dinî bilgi paylaşımlarının, öğrencilerin olumlu dinî düşünce ve tutumları üzerinde daha etkili olduğu kanaatini güçlendirmektedir. Bu durum, öğrencilerin büyük oranda sosyal medya araçlarını kullanıyor olmalarıyla da ilişkili görünmektedir.

[70] Kandemir - Toprak, "Gençlerin Dini Referans Dünyası ve Dijital Medya", 579.

Araştırma bulgularına göre, öğrencilerin dijital ortamlarda edindikleri bilgileri yazılı kaynaklardan veya güvendikleri insanlardan teyit durumlarına göre Tanrı algıları ve din dışı yönelimleri farklılaşmaktadır. Buna göre dijital dinî bilgileri teyit etmeyen katılımcıların Tanrı algıları, teyit eden ve kısmen teyit eden katılımcılardan anlamlı derecede daha düşüktür. Diğer yandan dijital dinî bilgileri teyit etmeyen katılımcıların din dışı yönelimleri, kısmen teyit eden ve teyit eden katılımcılardan anlamlı derecede daha yüksektir. Bulgulara göre dijital ortamlardaki dinî bilgileri, yazılı kaynaklardan veya güvendikleri insanlardan kısmen ve tamamen teyit eden katılımcılar, teyit etmeyenlere göre daha olumlu Tanrı algısına sahip olup, din dışı yönelimleri daha düşüktür. Bulgular, Sevinç ve Mehmedoğlu'nun, inancın veya inançsızlığın şekillenmesinde entelektüel faktörlere göre çevresel faktörlerin daha etkili olduğu yönündeki bulgularıyla örtüşmektedir.[71] Aynı zamanda bulgular, araştırmanın geleneksel ve dijital dinî bilgi kaynaklarını birlikte kullanan öğrencilerin daha olumlu Tanrı algısına sahip ve daha az din dışı yönelim gösteren bireyler olduğu yönündeki bulguları destekler niteliktedir.

Sonuç

Bu araştırmada, mesleki din eğitimi veren kurumlar olarak imam hatip liselerinde öğrenim gören öğrencilerin dijital alışkanlıkları ile Tanrı algıları ve din dışı yönelimleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bulgular, din eğitimi süreçlerinden geçen imam hatip lisesi öğrencilerinin dijital ortamları günde en az 2-3 saat ve üzeri kullanmalarına rağmen, Tanrı hakkında yüksek düzeyde olumlu bir algıya ve çok düşük düzeyde din dışı yönelime sahip olduklarını göstermiştir. Bu durum, iki değişken arasında güçlü bir negatif korelasyon olduğu yanında, din eğitimi süreçlerinin, öğrencilerin dinî kimliği konusunda merkezi bir konumda olmaya devam ettiğini göstermektedir. Diğer yandan bulgular, öğrencilerin dijital alışkanlıklarının Tanrı algıları ve din dışı yönelimlerle ilişkilerine yönelik dikkat çekici bulgular ortaya koymuştur.

Araştırma bulguları, dijital ortamların kullanım oranı arttıkça öğrencilerin olumlu Tanrı algısının zayıfladığını ve din dışı yönelimlerinin arttığını ortaya koymuştur. Diğer yandan dijital ortamlar, dinî bilgi kaynağı olarak da öğrencilerin birincil tercihi haline gelmiş, ancak araştırma bulguları, dijital ortamları dinî bilgi elde etmek için kullanan öğrencilerin kullanmayanlara göre daha olumlu bir Tanrı algısına sahip olduğunu ve din dışı yönelimlerinin daha az olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde dinî bilgi kaynağı olarak hem dijital ortamları hem de geleneksel kaynakları kullanan öğrencilerin de olumlu Tanrı algısı daha yüksek ve din dışı yönelimleri daha düşüktür. Bu bulgu, dijital ortamlardan edindiği dinî bilgiyi yazılı kaynaklardan veya güvendiği insanlardan teyit eden öğrencilerin, diğerlerine göre Tanrı algısının daha olumlu ve din dışı yönelimlerinin daha az görüldüğü yönündeki bulguyla da desteklenmektedir. Bu sonuçlar, dijital ortamların dinî düşünce ve duyguları her zaman zayıflatmadığını, dijital dinî bilginin teyit edilmesi ve gelenek-

[71] Sevinç - Mehmedoğlu, "İnançsızlığa Yönelmede Çevresel ve Entelektüel Faktörlerin Etkisi", 108-109.

sel bilgi kaynaklarıyla birlikte kullanılması durumunda, dijital dinî araştırmaların geleneksel araştırmalardan daha etkili olabileceğini ve inancı güçlü tutan bir araca dönüşebileceğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak dijital ortamların süre açısından kullanımından çok aile, okul ve resmî/sivil dinî yapılar gibi çevre kültürü etkisi, bilinçli kullanım, araştırılan dinî konuların mahiyeti, içerik ve dijital mecra tercihleri, kullanım amaçları, dijital dinî bilginin teyidi vb. birçok faktöre dair bulgular, dijital ortamların bizatihi sekülerleştirici bir yapı olmadığını ortaya koymuştur.

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırma, belli bir zaman aralığında ve nicel yöntemlerle yapılmıştır. Dolayısıyla dijitalleşme ile dinî düşünce ve duygular arasındaki uzun vadeli değişim seyri ve nedensellik ilişkisi saptanamamıştır. Diğer yandan veri toplama örneklemi, sadece imam hatip lisesi öğrencileriyle sınırlı tutulmuştur. Ayrıca öğrenciler değişik kaygılarla daha dindar görünme eğilimi ortaya koymuş olabilir. Bu hususların, sonuçlara kısmen yansıması ihtimal dahilindedir. Dolayısıyla araştırma bulgularının bütün lise öğrencilerine veya farklı sosyo-ekonomik gruplara genellenmesi mümkün değildir. Şu hâlde ileride yapılacak çalışmalarda, elde edilen/edilecek nicel verilerin, mülakat vb. nitel yöntemlerle desteklenmesi ve farklı öğrenci gruplarına da odaklanılması gerekir. Bu sayede hem değişkenler arası ilişkilere yönelik psikolojik arka plan açığa çıkarılabilir hem de farklı lise türlerine yönelik araştırmalarla, din eğitiminin veya okul ikliminin öğrenciler üzerindeki etkileri vb. hususlar, daha somut bir şekilde ortaya konulabilir.

Gençlerin dijital ortamlarla ilişkilerini düzenlemeye yardımcı olmak üzere, öğrencilerin ilk yetişme ortamları olan ailelere yönelik dijital okuryazarlık eğitimi sunulmalıdır. Bu çerçevede ilgili bakanlıklar ve özellikle DİB'in yaygın din eğitimi sunan Aile ve Dinî Rehberlik Büroları, aktif bir şekilde değerlendirilmelidir. Diğer yandan imam hatip liselerinin müfredatına "Dijital Dini İçerik Okuryazarlığı" gibi modüller eklenmelidir. Bu sayede öğrencilere, dijital ortamlarda karşılaştıkları deistik veya ateistik argümanları nasıl analiz edebilecekleri ve güvenilir kaynaklarla nasıl teyit edebilecekleri öğretilebilir. Diğer yandan okul ortamları, gençlerin dijitalde karşılaştıkları şüpheleri çekinmeden ve yargılanma korkusu olmadan dile getirebilecekleri, entelektüel derinliği olan tartışma zeminleri haline getirilmelidir. Ayrıca, popüler gençlik mecralarının öğrenciler üzerindeki olumlu etkileri dikkate alınarak dinî kurumların da dijital içerik üretiminde kısa video formatlarını üretmeleri ve etkin bir şekilde kullanmaları sağlanabilir. Son tahlilde gençlerin dijital bilgileri geleneksel kaynaklarla teyit etme eğilimleri dikkate alınarak, dijital ortamlardaki dinî içeriklerin altına akademik ve dinî kaynaklara yönlendiren QR kodların veya linklerin eklenmesini sağlayacak yasal düzenlemeler yapılabilir.

Sonuç olarak ebeveynlerin, öğretmenlerin ve din eğitimi politikalarına yön veren diğer kurum ve kişilerin, imkân ve sınırlılıklarıyla dijital ortamları fark etmesi ve daha aktif bir şekilde değerlendirmesi gerektiği vurgulanmalıdır. Dijital okur yazarlığın, öğrenciler kadar yetişen neslin eğitiminde rol alan söz konusu kesimler açısından da nitelikli hale getirilmesi gerekir. Özetle, gelecek nesillerin dijital ortamlarla ilişkilerinin düzenlenmesinde; dijital dinî içerik üretimine ve yöne-

timine odaklanılmalı, gençlerin inanç ve değerleriyle ilgili sorunlarının çözümünde, iletişim kanallarının açık ve sürdürülebilir olmasına öncelik verilmeli, zorlayıcı veya kısıtlayıcı tutumlar yerine daha destekleyici ve entelektüel açıdan onları tatmin edici dijital de dâhil çeşitli dinî ortamlar oluşturulmalıdır.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The authors declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Artificial Intelligence Statement / Yapay Zeka Beyanı: No artificial intelligence tools were used in this study. / Bu çalışmada herhangi bir yapay zeka aracı kullanılmamıştır.

Kaynakça

Akdemir, Ayşe Betül. "Öğrencilerde İnanç Problemine Neden Olan Faktörlerin Belirlenmesi". *Dergiabant* 8/1 (2020), 318-342. https://doi.org/https://doi.org/10.33931/abuifd.689790.

Akgül, Zeynep - Yazoğlu, Ruhattin. "Deizmden Dijital Dine Akıl, İnanç ve Yapay Zeka Ekseninde Yeni Bir Kriz". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/2 (2025), 375-385. https://doi.org/https://doi.org/10.58568/firatilahiyat.1736034.

Arıcan, Sümeyra - Yalvaç Arıcı, Handan. "Sosyal Medyanın Gençlerin Din Algısına Etkileri". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2021), 1062-1106. https://doi.org/https://www.doi.org.10.17859/pauifd.1020477

Aşlamacı, İbrahim - Eker, Emrah. "İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Okul Aidiyet ve Dini Tutum Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". *Değerler Eğitimi Dergisi* 14/32 (2016), 7-38.

Atalay, Gül Esra. "Dijital Çağda Marshall Mcluhan'ı Yeniden Düşünmek: Bir Uzantı ve Ampütasyon Olarak Yeni Medya Teknolojileri". *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi* 4/6 (2018), 27-48.

Bahadır, Abdükerim. "Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler (Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma)". *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*. ed. Hayati Hökelekli. 307-368. İstanbul: Dem Yayınları, 2015.

Bayraktutar, Merve. *İmam Hatip Lisesi Öğrencileri Örnekleminde Dini Başa Çıkma ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Campbell, Colin. *Toward a Sociology of Irreligion*. London: Macmillan Education UK, 1971.

Campbell, Heidi A. "Introduction: The Rise of the Study of Digital Religion". *Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media*. ed. Heidi A. Campbell. 1-22. London: Rautledge, 2013.

Çakmak, Fikrullah. "Dijital Çağın İnanç Problemi: İnanç Göçebeliği". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2023), 6-31. https://doi.org/https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1245524

Çapcıoğlu, İhsan - Anık, Hilal. "Sanayi Devrimi'nden Endüstri 4.0'a: Dijitalleşme ve Dijital Dünyada Dinin Statüsü". *Tevilat* 2/1 (2021),27-43. https://doi.org/https://doi.org/10.53352/tevilat.976763

Çiçek, Fatma. "Din Sosyolojisinde Dijitalleşme Teorileri ve Yaklaşımlar". *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD)* 5/2 (2022), 455-480. https://doi.org/https://doi.org/10.47951/mediad.1188722

Demir, İsmail. *Dini Bilgi Edinme Kaynağı Olarak Sosyal Medya (İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Örneği)*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Demirel, E. T. "Araştırma Tasarımı: Nicel Araştırma Tasarımı". *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: Nicel, Nitel ve Karma Tasarımlar İçin Bir Rehber*. ed. Şebnem Aslan. 102-128. Konya: Eğitim Yayınevi, 2018.

Furat, Ayşe Zişan. "Din Eğitimi Ekseninde Türkiye'de Medya ve Din Araştırmaları". *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD)* 2/1 (2019), 29-51.

Gelici, Zehra. "Dini Bilgi ve Davranış Edinmede Dijital Ortamlarda Elde Edilen Bilgilenmenin Olumlu ve Olumsuz Yönleri". *İslam ve Yorum V*. III/121-134. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2021.

Gökmen, Rabia - Altaş, Nurullah. "Lise Öğrencilerinin Dini Tutum ve Davranışlarını Etkileyen Faktörler". *Talim* 6/1 (2022), 7-21. https://doi.org/http://dx.doi.org/10.37344/talim.2022.28

Güler, Özlem. "Tanrı Algısı Ölçeği (TA): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/1 (2007), 123-133. https://doi.org/https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000000932

Gürbüz, Sait - Şahin, Faruk. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe Yöntem Analiz*.

Ankara: Seçkin Yayınları, 3. Baskı., 2016.
Gürses, İbrahim - İrk, Esra. "İnternet Kullanımı ve Ergenlerin Dini Gelişimleri Üzerine Bir Araştırma". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/1 (2018), 109-135.
Haberli, Mehmet. "Dijital Çağda Din ve Dindarlığın Dönüşümü". *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD)* 2/2 (2019), 307-315.
Haberli, Mehmet. "Sosyal Medyada Dini İnanç ve Ahlaki Değerlerin Dejenerasyonu Üzerine Bir Değerlendirme". 640-648. Antalya, 2018.
Harmanoğlu, Merve. *Geçmişten Günümüze Deizm ve Deizm Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
İltuş, Cüveyriye. "Din Eğitiminde Dijital Mecraların Kullanımının Önemi ve Sorunları". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)* 8/3 (2021), 523-532.
Kandemir, Sibel. "Lise Öğrencilerinde Din Dışı Yönelim: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2021), 230-256. https://doi.org/https://doi.org/10.51702/esoguifd.950718
Kandemir, Sibel. "Lise Öğrencilerinde Dini Tutum ve Din Dışı Yönelim". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 24/1 (2024), 265-290. https://doi.org/https://doi.org/10.33420/marife.1338467
Kandemir, Sibel - Toprak, Hicret K. "Gençlerin Dini Referans Dünyası ve Dijital Medya". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 64/2 (2023), 557-590. https://doi.org/10.33227/auifd.1320301
Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları, 23. Basım., 2010.
Kayacan, Şeyma Nur. *Z Kuşağında Dini Şüphe*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
Kline, Rex B. *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. New York London: The Guilford Press, Fourth edition., 2016.
Koç, Gülten. "Lise Öğrencilerinin Deizim Algısı İstanbul Başakşehir Örneği". *Edebiyat Dilbilim Eğitim ve Bilimsel Araştırmalar Dergisi* 1/1 (2022), 77-96.
Kuş, Elif. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Teknikleri: Nicel mi? Nitel mi?* Ankara: Anı Yayıncılık, 4. Baskı., 2012.
McLuhan, Marshall. *Understanding Media: The extensions of Man*. Campridge: MIT Press, 1994.
Nazıroğlu, Bayramali. "Din Eğitiminin Gerekliliği Açısından Dini Medya Okuryazarlığı". *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi* 15/2 (2015), 191-220.
Nişancı, Zübeyir - Akbulut, Yusuf. "Medya ve Dijital Araçlar". *Türkiye'nin Toplumsal Haritası: TGSS 2024*. ed. Zübeyir Nişancı - M. Tahir Kılavuz. 199-207. İstanbul: İsar Yayınları, 2025.
Osmanoğlu, Cemil. "Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç". *Bilimname* 27 (2014), 177-206.
Özdemir, Ömer. *Gençlerde Din Dışı Yönelimler ve Din Eğitimi*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2025.
Özdemir, Ömer. "İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinde Sosyal Medya Bağımlılığı ile Akademik Güdülenme ve Akademik Başarı Arasındaki İlişki". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 24/1 (2024), 188-215. https://doi.org/10.33420/marife.1458250
Öztürk, Fatma Dolunay - Tosun, Aybiçe. "Sosyal Medyada Yer Alan Dini İçerikler ve Din Eğitimi Üzerindeki Etkileri: Bir Alan Araştırması". *Tokat İlmiyat Dergisi* 9/2 (2021), 607-630. https://doi.org/https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1009036
Postman, Neil. *Televizyon: Öldüren Eğlence (Gösteri Çağında Kamusal Söylem)*. çev. Osman Akınhay. İstanbul: ayrıntı Yayınları, 1990.
Prensky, Marc. "Do They Really Think Differently? Digital Natives, Digital İmmigrants Part 2". *On The Horizon The International Journal of Learning Futures* 9/6 (2001), 1-6. https://doi.org/https://doi.org/10.1108/10748120110424843
Sevinç, Kenan - Mehmedoğlu, Ali Ulvi. "İnançsızlığa Yönelmede Çevresel ve Entelektüel Fak-

törlerin Etkisi". *İnsan ve Toplum* 6/2 (2016), 87-116. https://doi.org/dx.doi.org/10.12658/human.society.6.12.M0180

Şener, Sami - Yiğit, Beyza Nur. "Sosyal Medyanın Gençlerin Düşünce ve Değerlerine Etkisi". *Apjir* 5/3 (2021), 529-553. https://doi.org/https://doi.org/10.52115/apjir.979579

Şimşek İşliyen, Fadime. "Dijital Çağda Bilginin Değişen Niteliği ve İnfobezite: Z Kuşağı Üzerine Bir Odak Grup Çalışması". *Selçuk İletişim* 13/1 (2020), 246-272.

Şimşek, Muhammed Emin. "Dijital Din Eğitimi". *İlahiyat Akademi* 19 (2024), 249-283. https://doi.org/10.52886/ilak.1435052

Tabachnick, Barbara G. - Fidell, Linda S. *Using Multivariate Statistics*. Boston: Pearson Education, 6th ed., 2013.

Turanalp, Muhammed Fatih. "İnternetin Ergenlere Olumsuz Etkileri Üzerine Din Eğitimi Temelli Bir Yaklaşım". *Marife Dergisi* 16/1 (2016), 111-131.

Umut, Tuba Nur. "Dijital Dünyayı Anlamak: Varlık, Bilgi, Değer Ekseninde Bir Değerlendirme". *VIII. Dini Yayınlar Kongresi*. 101-115. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021.

Ünverdi, Mustafa. "Din Karşıtı Yayınlar ve Gençlerde Ateistik Eğilimin Nedenleri". *İlahiyat Akademi Dergisi* 12 (2020), 145-182.

Vardi, Recep. "İnternette Yer Alan Dini İçerikli Bilginin Güvenirliği". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (ts.), 79-87.

Varsak, Osman. *Sosyal Medya Kullanımının Dini İnanç ve Davranışla İlişkisi (Bursa Lise Öğrencileri Örneği)*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

Yapıcı, Asım. "Şüphe ve İnanç Kıskacında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları". *İlahiyat Akademi* 12 (2020), 1-44.

Gençlik ve İnanç Çalıştayı Sonuç Bildirgesi. 2018. Erişim 24 Ocak 2026. http://iktibasdergisi.com/2018/04/03/genclik-ve-inanc-calistayi-sonuc-bildirgesi/